

EESTI KUNSTIAKADEEMIA
Kunstikultuuri teaduskond
Muinsuskaitse ja konserveerimise osakond

Samuel-Mathias Mäkimaa

**20. SAJANDI KULTUURIVÄÄRTUSLIKE OBJEKTIDE
INVENTEERIMISTE ÜLEINVENTEERIMINE PÄRNU MAAKONNA
NÄITEL**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Kateriin Ambrozevits (MA)

Tallinn 2024

AUTORIDEKLARATSIOON

Töö autorina kinnitan, et

1. käesolev lõputöö on minu isikliku loomingulise töö tulemus, seda ei ole osaliselt ega tervikuna kellegi teise poolt varem kaitsmisele esitatud;
2. töös sisalduva(te) originaalse(te) teos(t)e loomisega seotud isiklikud autoriõigused kuuluvad minule kui töö autorile ja teos(t)ega seotud varalisi õigusi kasutatakse vastavalt Eesti Kunstiakadeemias kehtivale korrale;
3. olen koostanud töö iseseisvalt ning kõik selle koostamisel kasutatud teiste autorite tööd (teosed), seisukohad ja mistahes muudest allikatest pärinevad andmed on töös nõuetekohaselt viidatud.

/allkirjastatud digitaalselt/

Kuupäev ja aasta: 21.05.2024

Autori nimi: Samuel-Mathias Mäkimaa

Õppekava: Muinsuskaitse ja konserveerimine

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
TÖÖ METOODIKA JA EESMÄRGID	9
1. INVENTEERIMINE	13
1.1 Põhja-Pärnumaa vald	14
1.2 Tori vald.....	14
1.3 Lääneranna vald	15
1.4 Pärnu linn.....	16
1.5 Häädemeeste vald	16
1.6 Saarde vald.....	17
1.7 Varasemate inventeerimiste tutvustus	18
1.8 Üleinventeerimiste analüüs ja järeldused.....	20
2. MÄÄRATLEMATA PÄRAND JA ENERGIATÕHUSUS	40
2.2 Energiatõhususe direktiivi seletus.....	40
2.3 Määratletud pärand ja energiatõhusus	40
2.4 Määratlemata pärandi problemaatika ja võimalused	41
2.5 Pärnumaa määratlemata pärandi väärtused.....	44
KOKKUVÕTE	47
SUMMARY	50
KASUTATUD MATERJALID.....	52
LISAD	58
LISA 1: Pärnu maakonna 20. sajandi kultuuriväärtuslike objektide andmebaas.....	58
LISA 2: Pärnu maakonna 20. sajandi kultuuriväärtuslike objektide üleinventeerimine (fotod).	58

SISSEJUHATUS

Eestis on märkimisväärsel hulgal säilinud ehitisi, mis üksikobjektina ei oma laiemas mastaabis erilist tähelepanu ning ei ole riikliku ega kohaliku kaitse all,¹ kuid millel on kandev roll konkreetse piirkonna identiteedi kujundamisel või teatud hoonetüübi esindamisel. Selle hoonefondi paremiku on erinevates arhitektuuriajaloolistes inventuurides ja ülevaadetes kajastatud, tehes seeläbi ka ettepanekuid võtta osa neist hoonetest kaitse alla.

Käesoleva töö fookuses on Pärnu maakonna 20. sajandi ehituspärand, mis ei ole riikliku ega kohaliku kaitse all. Töö eesmärk on varasematel inventeerimistel kaardistatud hoonete ülevaatamine, nende väärtuste ja seisukorra säilivuse tuvastamine. Samuti annan töös ülevaate, millised hooned võiksid olla kas riikliku või kohaliku kaitse all, arvestades asjaolu, et mõni neist objektidest võib olla täiesti autentsel kujul säilinud, kuid ei ole mingil tasandil kaitstud. Hinnangute andmine põhineb minu subjektiivsusel, mida läbi inventeerimiste ja hoonete analüüsimise tähele panin.

Nn üleinventeerimistel analüüsitud hoonete hulk võimaldas mul saada hea koondvaate Pärnumaale iseloomulikust ehituspärandist (sh tüübid, seisukord, väärtused ja senine kaitse). Seepärast on põhjendatud seda teadmist ära kasutada püüdmaks sõnastada määratlemata pärandi² väärtusi või sellega seonduvaid märksõnu Pärnumaal, mis on hetkel Eesti muinsuskaitstes aktuaalne teema. Seoses hoonete energiatõhususe parendamise nõuetega on vaja kaaluda, kuidas sealjuures tagada arhitektuurset väärtuslike ning ajalooliste hoonete isikupära. Energiatõhususe muudatuste lahendusi ega soovitusi seaduse muutmiseks ma siin töös küll välja ei too ega paku, vaid tegelen kultuuriliste väärtuste hindamisega, et energiatõhususe tõstmiseks tehtavaid renoveerimistöid oleks võimalik suunata nii, et Pärnumaale iseloomulik ehitatud kultuuripärand ei häviks.

Kui ma kirjutan 20. sajandist, siis Muinsuskaitseameti perspektiivist mõistetakse Eesti 20. sajandi all perioodi, mis jääb ajavahemikku 1870–1991.³ Selle perioodi alguseks on Eesti arengut oluliselt mõjutanud raudtee rajamise aasta ning lõppdaatum on piiriks iseseisvuse taastanud Eesti ajale, kuna selle perioodi järgset arhitektuuri on seni peetud liiga nooreks

¹ Vt lk 7 „Mõistete seletusi“.

² Sealsamas.

³ Eesti 20. sajandi kaitsmise programm. Ülevaade programmist 2009.a. Kultuurimälestiste register, https://register.muinas.ee/ftp/XX_saj._arhitektuur/projekti%20dokumendid/ylevaade%202009.doc (vaadatud 11. V 2024).

muinsuskaitseliste hinnangute andmiseks.⁴ Siinkohal tasub mainida, et olen oma töös tuginenud uuringutele, millest valdav enamus on üle kümne aasta vanad. Seega isegi, kui iseseisvuse taastamise järgne arhitektuur on tänaseks juba piisavalt vana, et Muinsuskaitseamet selle ajastu pärandiga tegeleb, siis mina oma töös selle perioodi (alates 1991) arhitektuuri ei käsitle. Küll aga on paslik välja tuua, et minu töö käigus koostatud andmebaasist, millega on võimalik tutvuda käesoleva töö lisas 1, võib leida ka enne 1870. aastat ehitatud hooneid, millest vanima ehitusaasta ulatub 1839. aastasse (Saaremetsa rehielamu Põhja-Pärnumaa vallas).⁵

Varasemates uurimustes, mis on töö aluseks olnud (vt ptk 1.7), on 20. sajandi pärandit käsitletud episoodiliselt – kas hoonetüübi põhiselt (valla-, palve-, maakoolimajade ja raudteejaamade alusuuringud)⁶ või laiemal kujul, kus lisaks väärtuslikele arhitektuuriobjektidele on nimekirjas välja toodud ka valdades olevad muud kultuuripärandisse arvatud kohad (mälestussambad, kalmistud jne).⁷ Mainitud alusuuringud, mis on Muinsuskaitseameti tellitud, pärinevad alates 2004. aastast ning viimased seda teemat puudutavad uuringud 2013. aastast, seega on tänase seisuga esimesest inventuurist möödunud 20 aastat. Seepärast on vajalik vaadata üle, kas toona tehtud soovitused on jõudnud kohalike omavalitsuste regulatsioonidesse või riikliku kaitse alla ning mis seisukorras on tollal väärtuslikuks peetud hooned praegu.

Minu töö eesmärk on anda Pärnu maakonnas asuvatest 20. sajandi kultuuriväärtuslikest hoonetest konsolideeritud ülevaade, koondades varasematest uuringutest need kokku üheks andmebaasiks. Seejärel teostasin välitööd või hindasin internetiallikatele tuginedes hoonete seisukorra ja väärtuste säilivust, mille tulemusena ma analüüsin, kas need objektid on jõudnud ühel või teisel viisil kaitse alla, ning vaatan üle, kas need hooned, mille puhul tehti tollal soovitus kaitse alla võtmiseks, väärivad seda jätkuvalt või on aja jooksul need väärtused kaotsi läinud renoveerimiste või seisukorra halvenemise käigus. Kogu selle protsessi tulemusena püüan välja selgitada, kas nende hoonete alusel on üldse võimalik määratleda Pärnumaale iseloomulikke hoonetüüpe ja kui võimalik, siis kas nende hoonete puhul saab välja tuua nende arhitektuursed väärtused, mida renoveerimisel kaitsta.

⁴ Eesti 20. sajandi kaitsmise programm. Ülevaade programmist 2009.a. Kultuurimälestiste register, https://register.muinas.ee/ftp/XX_saj._arhitektuur/projekti%20dokumendid/ylevaade%202009.doc (vaadatud 11. V 2024).

⁵ Vt lisa 1.

⁶ Eesti 20. sajandi väärtusliku arhitektuuri kaardistamine ja analüüs ja teised ameti läbiviidud uuringud – Kultuurimälestiste register, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=methodologicalmaterial> (11. V 2024).

⁷ Kultuuriväärtuslikud objektid, „Pärnu jõe ja kaldaala ruumilise arengu perspektiiv ning seosed mereplaneeringuga“. Lisa 3: Regionaal- ja Põllumajandusministeerium, 2023, <https://www.agri.ee/media/9136/download> (vaadatud 11. V 2024).

Uurimistöö sisaldab kahte suuremat peatükki, millest esimene osa käsitleb inventeerimist, alustades osavaldade ja varasemate inventeerimiste lühitutvustusega. Osavaldade peatükis on ka kokkuvõtlik ülevaade valdades olevatest hoonetüüpide osamäärast lisas 1 nähtava andmebaasi alusel koostatud graafikute näol. Hoonete tüpologia määratlemisel võtsin aluseks projekti „Eesti 20. sajandi (1870–1991) väärtusliku arhitektuuri kaardistamine ja analüüs“ raames välja töötatud tüpologia, mille koostas Leele Välja.⁸ Seejärel järgneb minu nn üleinventeeritud objektide osa, kus annan ülevaate tänasest seisukorrast, kõrvutades paikvaatlustel tehtud fotosid eelnevate inventeerimiste omadega. Neid fotosid kõrvutades saab hea ülevaate sellest, kas tollal tehtud ettepanekud osa hoonete riikliku kaitse alla võtmiseks võiks kehtida ka tänase seisuga või oleks põhjendatud kaitsta neid kohalikul tasandil. Arvestades seda, et hetkel on kõikidel valdadel üldplaneeringud alles koostamisel, on minu uurimistöö andmebaas, koos osa hoonete fotodega, kohalikele omavalitsustele heaks aluseks, sest siiani on tuginetud suuresti ainult Epp Lankotsa 2008. aasta maakondliku ülevaate uuringule.⁹ Teine osa tööst käsitleb põgusalt Euroopa Parlamendi energiatõhususe direktiivis seatud eesmärgid hoonete energiatõhusamaks muutmisele ning sellest tingitud pärandi säilimise/käsitluse probleematikat. Ja nagu eespool juba mainisin, püüan peatüki lõpus välja tuua Pärnumaa määratlemata pärandile iseloomulikke väärtusi nn üleinventeerimisel läbitöötatud hoonete alusel.

Eraldi arhiiviuuringuid käesoleva töö raames läbi viidud ei ole, vaid olen tuginenud varasemate uuringute dokumentatsiooni(de)le.

Sooviksin tänada kõiki, kes minu töö valmimisele kaasa aitasid ja mind toetasid. Eelkõige oma juhendajat Kateriin Ambrozevitsi väga põhjaliku ja lahke juhendamise eest.

⁸ Hoonete tüpologia. Eesti 20. sajandi (1870-1991) väärtusliku arhitektuuri kaardistamine ja analüüs. Lisa 2. Tallinn, 2012.
https://register.muinas.ee/ftp/XX_saj._arhitektuur/projekti%20dokumendid/20%20saj%20inveni%20juhendid/Lisa%202%20juhendi%20juurde.%20hoonete%20t%C3%BCpoloogia.doc (vaadatud 11. V 2024).

⁹ Tuginedes endiste osavaldade üldplaneeringutele.

MÕISTETE SELETUSI

Uurimistöös on kasutatud termineid, mis puudutavad nii riiklikku kui ka kohaliku kaitsetasandit. Segaduse vältimiseks olen need järgnevas peatükis lahti seletanud ning mõistete „autentsus“ ja „ajalooline“ definitsioonid on kohandatud töö teemast lähtuvalt. Mõisteid „Pärnu maakond“ ja „Pärnumaa“ on töös kasutatud sünonüümidena.

MUINSUSKAITSEALA – Riiklikul tasandil kaitse alla võetud kultuuriväärtusega maa-ala, ajalooline asula või selle osa või inimese ja looduse koosmõjul välja kujunenud kultuurimaastik.¹⁰

MILJÖÖVÄÄRTUSLIK ALA – Konkreetse maa-ala kohta koostatav terviklik ruumilahendus kohalikul tasandil, millega määratakse seaduses sätestatud juhtudel maakasutus- ja ehitustingimused.¹¹

MÄLESTIS – Riiklikul tasandil kaitse alla võetud kultuuriväärtusega kinnis- või vallasasi, selle osa, asjade kogum, maa-ala või ehitus kompleks.¹²

VÄÄRTUSLIK ÜSIKOBJEKT – Nii-öelda ühe-maja miljööala, mida kohalikul tasandil kaitstakse, sätestades tingimused (piirangud ja leevendused) läbi üldplaneeringu.¹³

MÄÄRATLETUD PÄRAND – Pärand, mis on seadus(t)ega reguleeritud ning mida riiklikul (mälestised ja muinsuskaitsealad) või kohalikul tasandil (väärtuslikud üksikobjektid ja miljööväärtuslikud alad) kaitstakse.¹⁴

MÄÄRATLEMATA PÄRAND – Pärand, mis võib endaga kanda mitmeid väärtuste aspekte (ajalooline, sotsiaalne, esteetiline, sümboolne jne),¹⁵ kuid ei ole riiklikul ega kohalikul tasandil kaitstud ja omab tähtsust piirkonna identiteedi ja ajaloolise maastikupildi kujundajana.

¹⁰ Muinsuskaitseadus, § 9, 2019 [täiendatud 2020]. – Riigi Teataja, <https://www.riigiteataja.ee/akt/119032019013> (1. IV 2024).

¹¹ Planeerimisseadus, 2015. – Riigi Teataja, <https://www.riigiteataja.ee/akt/126022015003> (vaadatud 23. III 2024).

¹² Muinsuskaitseadus, § 8.

¹³ Planeerimisseadus, § 8, 2002 [täiendatud 2004]. – Riigi Teataja, <https://www.riigiteataja.ee/akt/226995> (vaadatud 23. III 2024).

¹⁴ R. Sild, Kultuuriministeerium: Määratletud ja määratlemata pärand, Life Heritage Home projekt. Avalik esitlus üritusel Mõttekoda „Ajalooolised hooned energiatõhususe tuules“, Lahemaa rahvusparkis, 6. XII 2023. Videosalvestus 22 min ja 21 sek. Kättesaadav: YouTube, https://www.youtube.com/watch?v=wLwGrEze4wg&list=PLWd35witF5YGsCSBo94toMe9j21BOpapP&index=3&ab_channel=HeritageDialogues (vaadatud 1. IV 2024).

¹⁵ K. Konsa, Lauulupidu ja verivorst. 21. sajandi vaade kultuuripärandile. Tartu: Tartu Kõrgema Kunstikooli toimetised, 2014, lk 71-76.

AUTENTNE – Arhitektuuri mõttes originaalsus ja moonutamatus, st hoone on detailideni säilinud, tervikilme ning füüsiline olemus on olulises osas püsinud muutumatuna.¹⁶

AJALOOLINE – Möödunud aegu ja ajaloooperioodi etappe peegeldav ning nendele omaseid stiililisi, mõttelisi või materiaalseid elemente esindav hoone või ka tüpoloogiale omaseid tunnuseid esindav.¹⁷

¹⁶ Eesti 20. sajandi kaitsmise programm. Kontseptsioon ja kirjeldus 2007.a., Kultuurimälestiste register, https://register.muinas.ee/ftp/XX_saj._arhitektuur/projekti%20dokumendid/programmi%20kontseptsioon%202007.doc (vaadatud 11. V 2024).

¹⁷ K. Konsa, Laulupidu ja verivorst..., lk 71.

TÖÖ METOODIKA JA EESMÄRGID

Bakalaureusetöö metoodiline alus on juhtumiuuring,¹⁸ mille üks peamine fookus on koguda ja analüüsida varasemalt läbiviidud uuringutes kajastatud andmeid. Nende andmete konsolideeritud ülevaade on selle uurimistöö väga oluline osa ja alus töö teoreetilisele poolele. Uurimistöö esimene osa on andmebaas, millega saab tutvuda lisas 1. See koosneb 21 veerust, millest 11 moodustuvad varasemalt koostatud uuringutest, kus olen Pärnu maakonnas asuvad objektid kokku kogunud ning lahtrites „x“-ga ära märkinud, mis viitab sellele, millistest uuringutest need objektid on võetud. Mõne objekti puhul võib täheldada ka mitmes lahtris olevat märget, mis aga ei tähenda ilmtingimata seda, et tegemist on kõige väärtuslikumate objektidega – neid on kajastatud erinevates uuringutes.¹⁹ Andmebaasis on veel ära toodud objekti nimi, aadress,²⁰ koordinaadid, kuna suurel osal objektidel oli aadressina varem välja toodud ainult küla. Sellele järgneb ehitusaasta(d) ja periood (tsaariaeg, vabariigi aeg²¹ ja nõukogude periood). Lisaks on ka „viimane inventeerimine“ veerg, mis annab ülevaate, millal on teostatud inventeerimist objektile. Mis puudutab objektide veergu, siis võib leida sealt eri värvidega nimetusi. Punane värv tähendab, et objekt on hävinud,²² mis on ka seisukorra veerus märgitud ära punasega. Kui tegu on rohelise värviga, on need objektid minu poolt üle inventeeritud ja lillaga on märgitud ära need objektid, mille puhul on Keskkonnaagentuur teinud 2020. aasta alguses inventeerimised, mis hõlbustas oluliselt nii andmebaasi koostamist kui ka paikvaatluste valiku tegemist ning nende hoonete puhul ei võtnud ma eesmärgiks pildistada, kuna need on alles hiljuti tehtud. Andmebaasi viimased kolm lahtrit hõlmavad seisukorra hinnangut (hea, halb, avariiline ja hävinud), hoonetüüpi ja infot selle kohta, millisesse omavalitsusüksusesse objekt kuulub. Mis puudutab seisukorra hindamist, siis kõige ammendavamad on need, mille puhul ma paikvaatlusi teostas in välitööna, visuaalse vaatluse põhjal. Ülejäänute puhul pidin tuginema internetiallikatele, mille andmed on mõne aasta vanused, seega ei pruugi need hinnangud olla ajakohased.

¹⁸ R. K. Yin, Case Study Research Design and Methods, Third edition, <https://iwansuharyanto.files.wordpress.com/2013/04/robert-k-yin-case-study-research-design-and-methods-3rd-edition.pdf> (1. IV 2024).

¹⁹ 20. sajandi projekti raames koostati ka maakondlikud ülevaated, kus on esindatud erinevaid hoonetüüpe, sealjuures ka neid, mida on kajastatud alusuuringutes.

²⁰ Andmebaasis on kaasajastatud enne 2017. aastal tehtud uuringutes välja toodud objektide aadresse vastavalt haldusreformi järgsele olukorrale.

²¹ 1918–1940.

²² Tuginedes Maa-ameti pärandkultuuri kaardikihile ja Keskkonnaagentuuri 2020. aastal läbiviidud inventeerimistele.

Välitööde valimil tuginesin suuresti Epp Lankotsa 2008. aasta 20. sajandi väärtusliku arhitektuuri kaardistamise projekti (edaspidi 2008.a. alusuuring) raames tehtud Pärnu maakonna ülevaate uuringule. Sealne objektide valik on mitmekesine, kuid siiski mitte kõikehõlmav. Teistes uuringutes, mis on Muinsuskaitseameti poolt tellitud (valla-, maakooli- ja palvemajad ning raudteejaamad)²³ ja ka Maaehituspärandi andmekogus olevaid objekte kaasasin välitöödesse pisteliselt, vastavalt marsruudi kujunemise loogikale. Nendes uuringutes on objekte, mille puhul kaaluti riikliku kaitse rakendamist, millest osad seda ka tänase seisuga jätkuvalt väärteks. Läbi fotode annangi ajakohasema ülevaate, mille tulemusena saab hinnata, kas nendel objektidel on potentsiaali saada riikliku kaitse staatusesse või kaitsta neid kohalikul tasandil.

Kuid töö käigus valminud andmebaasi osas tasub välja tuua asjaolu, et ülevaade ei ole täielik, kuna varasemad uuringud ei ole käsitlenud kõiki Pärnu maakonnas esinevaid hoonetüüpe ega maakonna alasid ning nende ulatus ja tulemus ei ole kõikehõlmav. Näiteks, kui vaadata Maaehituspärandi andmekogu, siis justkui on Pärnu maakonnas asuvaid rehielamuid kokku 83.²⁴ Nendest ligi 50 asuvad Lääneranna vallas. Seevastu Saarde vallas asub ainult üks rehielamu (Leementi talu) ning Häädemeeste vallas selle andmekogu alusel mitte ühtegi.²⁵ Siinkohal peab tõdema, et see hoonehulk ei ole korrektne ning rehielamuid on tegelikkuses rohkem ja mujalgi. Rehielamute inventeerimised on tehtud aastatel 2008–2013 (mõned on lisatud andmekogusse ka hiljem). Põhjus, miks ülevaade tundub Pärnumaa kontekstis ebaproportsionaalne, seisneb selles, et projektide rahastused lõppesid ja selle tööga ei jätkatud. Samuti oli inventeerijatel võimalik valida, kuhu inventeerima minna – mõni tegutses ainult oma koduvalla ümbruses, mille tulemusena on ka sealne ülevaade täielikum. Lisaks ei ole omandiõiguseid ja majaomanike turvalisust arvesse võttes Maa-ameti kaardikihil ka kõiki objekte kajastatud. Inventeerimisobjektide valikus oli ka kitsendus, mis sisaldas seda, et loeti inventeeritavaks vaid sellised rehemajad, millel on säilinud rehemaja peamine tunnus ehk rehekarp.²⁶ Selline inventeerimismeetod on väga kitsendav, kuna väga paljud rehielamud võisid seetõttu inventeerimata jääda kui rehekarp polnud sees säilinud või oli ümber ehitatud, olgugi et välisilme võis hoonel olla algne. Seega võib järeldada, et inventuur hõlmab üksnes neid rehemaju, kuhu pääseti sisse.

²³ Alusuuringud, Kultuurimälestiste register, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=methodologicalmaterial> (vaadatud 6. IV 2024).

²⁴ Rehemajad, Kultuurimälestiste register, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=rehemaja> (vaadatud 24. III 2024).

²⁵ Sealsamas.

²⁶ E. Lutsepp, Maa-arhitektuuri keskuse juhataja, intervjuu. Küsitles autor, 9. IV 2024. Märkmed autori valduses.

Andmebaasis ei ole kajastatud militaarpärandit, kuna valdav enamik asuvad Pärnu keskuslinnas²⁷ ning lennuvälju ega raketibaase ma oma töös ei käsitle. Samuti on teatud hoone(tüübi)d kas mitteammendavalt väljatoodud või ei ole seda üldse (näiteks ei ole pitsimaju, tuuleveskeid), sest nende varasematest inventeerimistest puuduvad autoril andmed. Lisaks ei ole ka merendushooneid andmebaasis (tuletornid, sireenihooned, sadamaaidad jne), mis aga ei tähenda seda, et Pärnu maakonnas ei ole navigatsiooniga seotud objekte. Mis puudutab meiereid, siis see alusuuring on jäänud pooleli (ülevaade on ainult Harju-, Järva-, Rapla- ja Lääne-Virumaa meiereide kohta),²⁸ seega Pärnu maakonnas asuvatest meiereidest sain ülevaate Maa-ameti pärandkultuuri kaardirakenduselt ning Regionaal- ja Põllumajandusministeeriumi tellitud projekti kaudu, kus Tori ja Põhja-Pärnumaa valda hõlmanud teemaplaneeringu materjalides oli välja toodud ka 20. sajandi kultuuriväärtuslikud objektid, sealhulgas nendes valdades asuvad meiereid.²⁹

Uurimistöö empiiriliseks osaks on paikvaatlused, mis andmebaasi koostamise järgselt toimusid käesoleva aasta kevadtalvel ning mille jaoks tuli mul läbida üle 500 km. Inventeerimistele eelnes suur eeltöö marsruudi koostamisel, kus võtsin igal päeval ette ühe valla, mille jaoks oli vaja panna paika logistiliselt loogiline järjestus, arvestades vahemaid ja seda, et mõned hooned on asulavälised ja eraldatumates paikades. Kuuel erineval päeval tegin kokku kuus väljasõitu:

- Pärnu–Häädemeeste–Ikla–Massiaru–Urissaare–Laiksaare–võidu (8. II 2024)
- Pärnu–Tihemetsa–Kilingi–Nõmme (9. II 2024)
- Pärnu–Sindi–Tori–Jõesuu–Selja–Tammiste (15. II 2024)
- Pärnu–Are–Suigu–Murru–Lepplaane–Tootsi–Vändra–Kadjaste–Samliku (16. II 2024)
- Pärnu–Audru–Lavassaare–Jõõpre–Lindi–Seliste–Tõstamaa–Kastna–Saulepi–Ahaste (17. II 2024)
- Pärnu–Pärnu-Jaagupi–Libatse–Maima–Vee–Koonga (22. II 2024)

Seejärel toimus fotodokumentatsiooni korrastamine, mille jaoks on iga valla kohta koostatud eraldi kaustad. Iga pildikausta all on objekti nimi ja paikvaatluse kuupäev. Üleinventeeritud objektide fotodega on võimalik tutvuda käesoleva töö lisas 2. Tehtud paikvaatluste tulemusena

²⁷ Militaarpärand, Kultuurimälestiste register, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=militaryheritage> (vaadatud 24. III 2024).

²⁸ R. Alatalu, Eesti taluarhitektuur kui rahvuspärand. Rahvusliku taluarhitektuuri kestmine ja arengukava „Maa-arhitektuur ja -maastik. Uurimine ja hoid“ valguses. Magistritöö, Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja conserveerimise osakond. Tallinn, 2007, lk 34, <https://digiteek.artun.ee/download/newwin-download/oid-8333/8333.pdf?what=orig&show=1> (vaadatud 14. V 2024).

²⁹ Kultuuriväärtuslikud objektid. Pärnu jõe ja kaldaala ruumilise arengu perspektiiv..., <https://www.agri.ee/media/9136/download> (vaadatud 11. V 2024).

moodustub ülevaatlilik kirjeldus, kas nende väärtuslike hoonete seisukord on ajas muutunud, kas mõni objekt on sootuks hävinenud või on paremas seisus, kui oli seda viimasel inventeerimisel. Ligi 300 objektist on paikvaatlustega kaetud kolmandik. Ülejäänud objektide seisukordade ja väärtuste hindamisel on tuginetud internetiallikatele (Keskkonnaagentuur,³⁰ Maa-ameti pärandkultuuri kaart, kinnisvaralehed jms). Fotode arv sõltus mitmest aspektist. Kui tegemist oli üksikobjektiga, mis moodustavad enamiku nimekirjast, siis eelkõige lähtusingi sellest, kui võrd oluliseks on objekti peetud varasemates uuringutes. Näiteks kui alusuuringu(te)s oli välja toodud, et hoone on nii mahu kui detailide poolest hästi säilinud ning väärrib riikliku kaitse staatust, mida nii mõnedki väärivad ka tänase seisuga, siis ongi need hooned dokumenteeritud veidi põhjalikumalt (nii detaile kui ka erinevad vaateid ja külgi). Paikvaatluste käigus lisandus ka mõni üksik objekt juurde, mida varasemates uuringutes pole käsitletud. Need hooned on andmebaasi lõpus (nr 278 ja 279) välja toodud ning lisa 2 saab fotodega tutvuda kaustas „Uuringute välised objektid“.

Veel tasub välja tuua asjaolu, et RMK (Riigimetsa Majandamise Keskus) poolt läbi viidud pärandkultuuri inventeerimise kaardikiht ei osutunud töö koostamise seisukohalt kuigi asjakohaseks, mille järeldusele jõudsin andmebaasi koostamisel, sest nende eesmärgiks oli inventeerida sellist „pärandkultuuri“, mis paikneb metsas. Üksnes mõned aktiivsemad inventeerijad on inventeerinud üksikuid metsaga piirnevatel aladel olevaid hooneid. Seega ei ei lange see minu töö valimiga suuremalt jaolt kokku, kuna nemad spetsialiseerusid eelkõige varemete, veskialuste, koolmekohtade, teede, metsavennapunkrite ja muu sellise informatsiooni kogumisega, mis on selgelt hoomatav seda kaardikihti kasutades.³¹

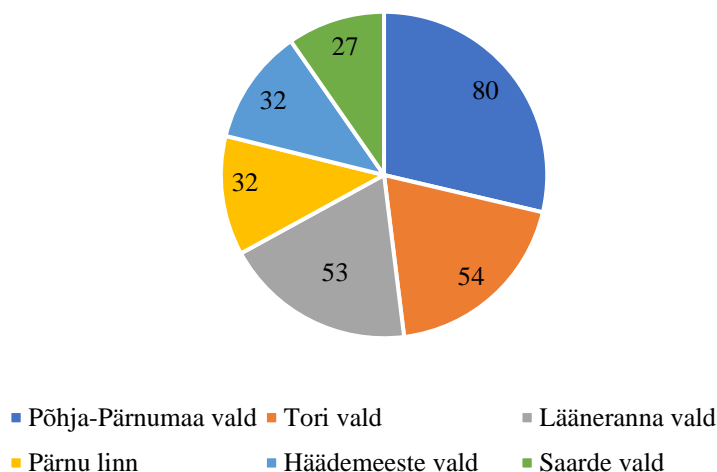
³⁰ Andmebaasi (vt lisa 1) „Viimane inventeerimine“ lahtris on kasutatud Keskkonnaagentuuri lühendit „KAUR“.

³¹ Elo Lutsepp, intervjuu. Küsitles autor, 9. IV 2024. Märkmed autori valduses.

1. INVENTEERIMINE

Järgnevas peatükis annan lühiülevaate Pärnu maakonna kuuest omavalitsusüksusest ning milliste endiste osavaldade kokku liitmisel 2017. aasta haldusreformi järgselt on tänaseks kujunenud kohalikud omavalitsusüksused. Iga valla paiknemist maakonnas illustreerivad ka kaardid ja graafikud (ill 1, 3, 5, 7, 9, 11 ja 13) valdades olevate hoonetüüpide osamäära kohta. Kuna uute valdade üldplaneeringud alles koostamisel, siis pidin tutvuma olemasolevate, nüüdseks endiste osavaldade üldplaneeringutega, millest täheldasin, kas 20. sajandi väärtuslikud arhitektuuriobjektid on kajastatud kohalike omavalitsuste regulatsioonides. Need üldplaneeringud, mis koostati pärast 2008. aastat, on 20. sajandi kultuuriväärtuslike objektide nimekiri olemas, mis on sisuliselt 2008.a alusuuringust üle võetud. Need vallad, mis aga alusuuringus käsitletud ei ole, on selgelt näha, et 20. sajandi objekte käsitletud ei ole. Näiteks endise Tahkuranna³² (Häädemeeste vald) ja Paikuse³³ (Pärnu linn) valla üldplaneeringutes, millest esimene koostati 2012 ja teine 2009, ei ole kajastatud vallas asuvaid kultuuriväärtuslikke objekte.

Objektide hulk valdades

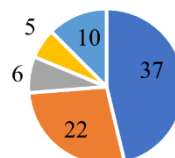
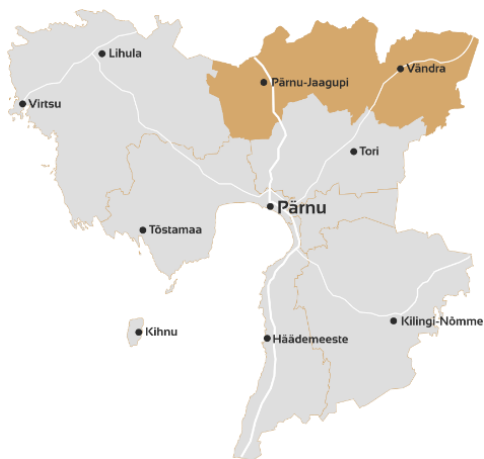
1. Graafik – Andmebaasis olevate hoonete osakaal valdades.

³² Tahkuranna valla üldplaneering, 2012. <https://haademeestevald.kovtp.ee/documents/18024992/19026248/Tahkuranna+%C3%9CP+seletuskiri.pdf/4b9ddf5b-a25f-46a8-99bd-2cb16107eacf?version=1.0> (vaadatud 10. IV 2024).

³³ Paikuse valla Üldplaneering, 2009. https://pärnu.ee/OV/PaikuseOV/YP_Paikuse/Paikuse_YP.pdf (vaadatud 10. IV 2024).

1.1 Põhja-Pärnumaa vald

Maakonna kõige põhjapoolsem vald (ill 2), mis moodustati haldusreformi järgselt, liites omavahel kokku Halinga, Tootsi, Vändra valla ja Vändra alevi.³⁴

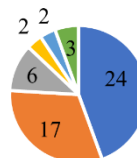
- Maa-arhitektuur ja põllumajandusehitised
- Ühiskondlikud- ja teenindushooned
- Tööstushooned ja rajatised
- Raudteehooned ja rajatised
- Eluhooned ja rajatised

2. Põhja-Pärnumaa valla paiknemine Pärnu maakonna kaardil.

3. Graafik – Põhja-Pärnumaa vallas olevate hoonetüüpide osamäär andmebaasi alusel.

1.2 Tori vald

Endise Are ja Sauga valla, Tori valla ning Sindi linna ühinemisel tekkinud uus omavalitsusüksus (ill 4).

- Ühiskondlikud ja teenindushooned
- Maa-arhitektuur ja põllumajandushooned
- Tööstushooned ja rajatised
- Eluhooned ja rajatised
- Sakraalhooned ja rajatised
- Raudteehooned ja rajatised

4. Tori valla paiknemine Pärnu maakonna kaardil.

5. Graafik – Tori vallas olevate hoonetüüpide osamäär andmebaasi alusel.

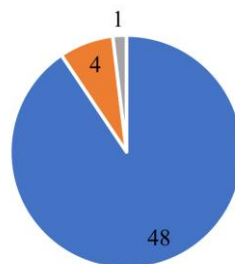
³⁴ Põhja Pärnumaa vald, <https://www.pparnumaa.ee/> (vaadatud 1. III 2024).

1.3 Lääneranna vald

Pärnu maakonna loodeosas asuv Lääneranna vald (ill 6) on pindalalt (1352 km²) Eesti suurim,³⁵ mis moodustati 2017. aasta haldusreformi järgselt osast Pärnu maakonnast endise Koonga ja Varbla vallaga ning osast Lääne maakonnast Hanila ja Lihula vallaga. Vallas asub üks linn (Lihula), üks alevik ja 150 küla.³⁶

6. Lääneranna valla paiknemine Pärnu maakonna kaardil.

- Maa-arhitektuur ja põllumajandushooned
- Ühiskondlikud ja teenindushooned
- Sakraalhooned ja rajatised

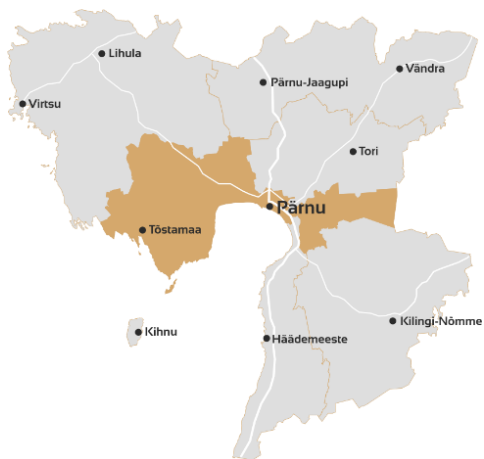
7. Graafik – Lääneranna vallas olevate hoonetüüpide osamäär andmebaasi alusel.

³⁵ Lääneranna vald, Pärnumaa, <https://parnumaa.ee/elu/parnumaa-omavalitsused/laaneranna-vald/> (vaadatud 24. III 2024).

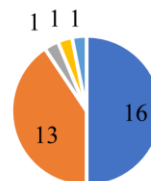
³⁶ Lääneranna vald, Pärnumaa omavalitsuste liit, <https://pol.parnumaa.ee/haldusreform/uhinemislaboraakimised/laaneranna-vald> (vaadatud 24. III 2024).

1.4 Pärnu linn

Tegemist on maakonna suurima omavalitsusüksusega (ill 8), mis 2017. aasta haldusreformi järgselt liideti kokku Audru, Paikuse ja Tõstamaa osavallaga.³⁷

8. Pärnu linna paiknemine Pärnu maakonna kaardil.

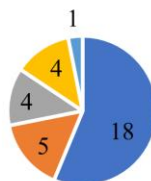

- Ühiskondlikud- ja teenindushooned
- Maa-arhitektuur ja põllumajandushooned
- Sakraalhooned ja rajatised
- Tööstushooned ja rajatised
- Raudteehooned ja rajatised

9. Graafik – Pärnu linnas olevate hoonetüüpide osamäär andmebaasi alusel.

1.5 Häädemeeste vald

Pärnu linnast lõuna poole, kuni Läti piirini ulatuv 60 kilomeetri pikkune Häädemeeste vald (ill 10), mis 2017. aasta haldusreformi järgselt liideti Tahkuranna vallaga³⁸, on maa-alalt Eesti pikim vald. Suurimateks asulateks on Uulu ja Reiu küla ning Häädemeeste alevik.³⁹

- Ühiskondlikud ja teenindushooned
- Maa-arhitektuur ja põllumajandushooneid
- Raudteehooned ja rajatised
- Eluhooned ja rajatised
- Sakraalhooned ja rajatised

³⁷ Pärnu linn, Pärnumaa, <https://parnumaa.ee/elu/parnumaa-omavalitsused/parnu-linn/> (vaadatud 1. III 2024).

³⁸ Haldusreform, Pärnumaa omavalitsuste liit, <https://pol.parnumaa.ee/haldusreform> (vaadatud 26. III 2024).

³⁹ Häädemeeste vald, Pärnumaa, <https://parnumaa.ee/elu/parnumaa-omavalitsused/haademeeste-vald/> (vaadatud 26. III 2024).

10. Häädemeeste valla paiknemine Pärnu maakonna kaardil.

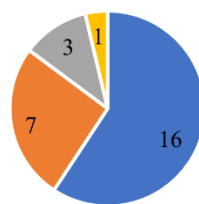
11. Graafik – Häädemeeste vallas olevate hoonetüüpide osamäär andmebaasi alusel.

1.6 Saarde vald

Maakonna kaguosas asuv Saarde vald (ill 12) liideti 2017. aastal endise Surju vallaga. Vallasisene keskus on Kilingi-Nõmme.⁴⁰

12. Saarde valla paiknemine Pärnu maakonna kaardil.

- Ühiskondlikud- ja teenindushooned
- Eluhooned ja rajatised
- Raudteehooned ja rajatised
- Maa-arhitektuur ja põllumajandushooned

13. Graafik – Saarde vallas olevate hoonetüüpide osamäär andmebaasi alusel.

⁴⁰ Saarde vald, Pärnumaa, <https://parnumaa.ee/elu/parnumaa-omavalitsused/saarde-vald/> (vaadatud 26. III 2024).

1.7 Varasemate inventeerimiste tutvustus

Loetelu varasematest inventeerimistest, millele oma töös tuginesin:

- 20. sajandi kultuuriväärtuslike objektide tabel „Pärnu jõe ja kaldaala ruumilise arengu perspektiiv ning seosed mereplaneeringuga“, mis telliti 2023. aastal Regionaal- ja Põllumajandusministeeriumi poolt – keskendus Tori ja Põhja-Pärnumaa valla ning mõningate Pärnu linna omavalitsusüksusesse kuuluvatele objektidele.⁴¹
- Maris Mändeli, Ulla Kadaka ja Villu Kadaka kultuuriväärtuslike objektide ja alade inventuur (2022) – keskendus ainult Tori vallas olevale ehitus- ja arheoloogiapärandile.⁴²
- Anneli Randla 20. sajandi palvemajade alusuuring (2012).⁴³
- Sandra Mälgi 1920-40. aastate maakoolimajade alusuuring (2012).⁴⁴
- Hanno Talvingu vallamajade alusuuring (2012).⁴⁵
- Leele Välja 20. sajandi raudteejaamade alusuuring (2012).⁴⁶
- Maaehituspärandi andmekogu – vallamajade, rehemajade ja koolimajade nimekiri.⁴⁷
- Epp Lankotsa Pärnu maakonna välitööd ja hinnang ehituspärandile 2008.⁴⁸

⁴¹ Kultuuriväärtuslikud objektid, „Pärnu jõe ja kaldaala ruumilise arengu perspektiiv ning seosed mereplaneeringuga“. Lisa 3: Regionaal- ja Põllumajandusministeerium, 2023, <https://www.agri.ee/media/9136/download> (vaadatud 11. V 2024).

⁴² M. Mändel, U. Kadakas, V. Kadakas, Kultuuriväärtuslikud objektid ja alad, Inventuur. Tallinn, 2022. Publitseerimata. Materjal autori valduses.

⁴³ A. Randla, 20. sajandi palvemajad, alusuuring. Tallinn, 2012. https://register.muinas.ee/ftp/XX_saj._arhitektuur/alusuuringud/Palvemajad/palve.pdf (vaadatud 22. III 2024).

⁴⁴ S. Mälg, Maakoolimajad 1920-40, alusuuring. Tallinn, 2012. https://register.muinas.ee/ftp/XX_saj._arhitektuur/alusuuringud/Maakoolimajad/Maakoolimajad%20koos.pdf (vaadatud 22. III 2024).

⁴⁵ H. Talving, Vallamajad. Tallinn, 2012. https://register.muinas.ee/ftp/XX_saj._arhitektuur/alusuuringud/Vallamajad/20saj.Vallamajad.pdf (vaadatud 22. III 2024).

⁴⁶ L. Välja, 20. sajandi Eesti raudteejaamad, alusuuring. Tallinn, 2012. https://register.muinas.ee/ftp/XX_saj._arhitektuur/alusuuringud/Raudteearhitektuur/Raudteearhitektuur.pdf (vaadatud 22. III 2024).

⁴⁷ Maaehituspärandi andmekogu, Kultuurimälestiste register, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=evm> (vaadatud 12. V 2024).

⁴⁸ E. Lankots, Pärnu maakonna välitööd ja hinnang ehituspärandile. Tallinn, 2008. https://register.muinas.ee/ftp/XX_saj._arhitektuur/maakondlikud%20ylevaated/parnumaa/parnumaa%20XXsaj.pdf (vaadatud 22. III 2024).

- Martin Jänese ja Urmas Oja raudteejaamade inventariseerimine 2004. aastal – oli hea võrrelda Leele Välja alusuuringuga, mis pea kümnend hiljem koostati ning kui palju oli nende kahe uuringu vahelisel perioodil muutunud.⁴⁹

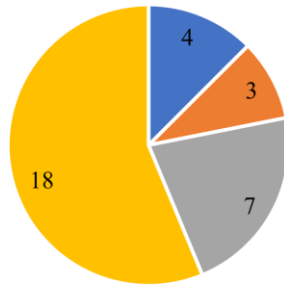
Eesti 20. sajandi arhitektuuri kaitseprogrammi raames koostati iga maakonna ja suuremate keskuste jaoks inventeerimised, et välja selgitada 20. sajandi arhitektuuri paremik, millest osa väärriiklikku kaitset ning teatud osa kohalike omavalitsuste üldplaneeringutes kajastamist. Pärnu maakonnale tegi seda 2008. aastal arhitektuuriajaloolane Epp Lankots.⁵⁰ Selles uuringus esitatud hoonete valik on tüpoloogialt ja väärtustelt vägagi mitmekesine. Juba tollal ei olnud teatud osa selles uuringus välja toodud objektidest otstarbekas võtta riikliku kaitse alla, vaid neid on lihtsalt soovitatud Kultuurimälestiste registris kirjeldada või kohalikul tasandil nii-öelda esile tõsta. Kuna uuringust on möödunud juba 16 aastat, siis nagu ka sissejuhatuses mainisin, on nende objektide taashindamine põhjendatud. Paikvaatluste tegemisel tuginesingi suures osas sellele uuringule, kuid ka teistele Muinsuskaitseameti poolt koostatud uuringutele ja Maaehituspäramandi andmekogule. Epp Lankotsa uuringus on kokku 74 objekti, mis küll kõik ei olnud üksikobjektid, vaid osa neist olid välja toodud kas asulate, külade või hoonete kompleksidena (näiteks Libatse kolhoosi asula, Seliste küla hooned ja Pärnu Majandus Ühisuse kauplusehoone kõrvalhoonega), mille puhul kaaluti kas miljöövärtusliku või muinsuskaitseala moodustamise põhjendatust – viimase objekti puhul kaaluti riiklikku kaitset. 74 objektist 32 puhul tegi Epp Lankots ettepaneku võtta need riikliku kaitse alla. Tema uuringust 29 objekti, mille puhul tehti ettepanek kaitse alla võtmisel, inventeerisin üle. Selle aja jooksul on kaitse alla võetud ainult endise ENSV Ministrite Nõukogu puhkebaasi kuuluvad hooned (kolm objekti),⁵¹ mis asuvad Valgerannas Pärnu linna omavalitsusüksuses.

⁴⁹ M. Jännes, U. Oja, Eesti raudteejaamade inventariseerimine. Tallinn, 2004. <https://register.muinas.ee/ftp/MKA%20inventeerimine/Raudteearhitektuur2004.pdf> (vaadatud 22. III 2024).

⁵⁰ E. Lankots, Eesti 20. sajandi arhitektuuri kaitse programm – Pärnu maakonna välitööd ja hinnang ehituspärandile, Muinsuskaitseamet, Tallinn, 2008, pagineerimata, https://register.muinas.ee/ftp/XX_saj._arhitektuur/maakondlikud%20ylevaated/parnumaa/parnumaa%20XXsaj.pdf (vaadatud 1. III 2024).

⁵¹ Endise ENSV ministrite Nõukogu Valgeranna puhkekompleksi peahoone, kino-mängudemaja ja saun-puhkemaja kultuurimälestiseks tunnistamine. Vastu võetud 29. I 2020, Riigi Teataja, <https://www.riigiteataja.ee/akt/304022020007> (vaadatud 11. V 2024).

2008.a. riikliku kaitset väärinud hooned 2024.a. seisuga

- Autentsel kujul säilinud, kuid funktsioon puudub
- Riikliku kaitse alla võetud
- Suuremal või vähesemal määral autentsuse kaotanud hooned
- Autentsel kujul säilinud ning kasutusel olevad hooned

14. Graafik – Epp Lankotsa 20. sajandi projekti raames koostatud uuring „Pärnu maakonna välitööd ja hinnang ehituspärandile“ 2008. aastal riikliku kaitse ettepaneku all olevate hoonete seis 2024. aasta seisuga.

1.8 Üleinventeerimiste analüüs ja järeldused

Käesoleva bakalaureusetöö käigus koostatud andmebaasis olevast 278 objektist sain objekte külastades kaetud kolmandiku. Kogu nimekirjaga ja täiendava informatsiooniga saab tutvuda põhjalikumalt lisas 1. Rohkemate fotodega on võimalik tutvuda lisas 2. Nn üleinventeerimisel ja hoonete seisundi määramisel võtsin peamiselt arvesse hoone üldist seisundit, võrreldes neid samal ajal varasemates uuringutes olevate fotode ja kirjeldustega.

Järgnevalt annan lühiülevaate objektidel nähtust, võrreldes seda samal ajal vastava varasema uuringuga, kus objekti on kajastatud. Välise vaatluse põhjal saan kõrvutada hetkeolukorda varasemate seisukorra hinnangutega – mis on muutunud, kui palju ja mis ulatuses. Vasakpoolsed fotod on võetud vastavast varasemast uuringust ja parempoolsed on minu tehtud fotod. Lisaks on vasakpoolses lahtris Epp Lankotsa uuringus kajastatud objektidele lisatud ka mäрге, milliste hoonete puhul kaaluti riikliku kaitset, muinsuskaitse- või miljööväärtuslikuala rakendamist.

- **RKM** – riiklik kultuurimälestis
- **MKA** – muinsuskaitseala
- **MVA** – miljööväärtuslik ala

15. Elamu Jaagupi külas, Häädemeeste vald, 2008.
RKM

16. 8. II 2024.

Hoone on oma mahult kui ka detailidelt tänini säilinud algasel kujul. Lõunapoolse fassaadi viimistluskiht on aja jooksul kulunud. Piirkonna esindusliku näitena väärriks riikliku kaitset.

17. Jaagupi koolimaja Jaagupi külas, Häädemeeste vald, 2008.

18. 08. II 2024.

Esifassaadi ilmestavad akende sandrikud ja profileeringuga raamid kui ka veranda detailid on säilinud. Väärriks kindlasti kohalikul tasandil esiletõstmist, koos kõrvalasuva elamuga (vt lisa 2 ja ill 15 ja 16).

2008. aasta foto puudub. **RKM**

19. Elamu Kilingi-Nõmmes, Saarde vald, 9. II 2024. Elamu on olulisel määral säilinud muutumatuna. Vääriks jätkuvalt esiletõstmist, kasvõi kohalikul tasandil.

20. Elamu Kilingi-Nõmmes, Saarde vald, 2008. **RKM**

21. 9. II 2024.

Kõik dekoorielemendid on säilinud. Viimistluskiht on aja jooksul kulunud. Üldine seis on hea. Vääriks jätkuvalt esiletõstmist, kasvõi kohalikul tasandil.

2008. aasta foto puudub. **RKM**

22. Elamu Kilingi-Nõmmes, Saarde vald, 9. II 2024. Elamu on olulisel määral säilinud muutumatuna. Riikliku kaitse rakendamise kaalumisel võrrelda samatüübiliste hoonete säilivust põhjalikumalt, kuna välisel vaatlusel on üleinventeeritud nn kikkis katusega (vt ptk 2.5 seletust) hooned enamasti säilinud algsel kujul.

2008. aasta foto puudub. **RKM**

23. Elamu Kilingi-Nõmmes, Saarde vald, 9. II 2024.

Peale akende vahetuse plastakende vastu on elamu säilinud algsel kujul.

2008. aasta foto puudub. **RKM**

24. Elamu Kilingi-Nõmmes, Saarde vald, 9. II 2024.

Elamu on olulisel määral säilinud muutumatuna, vääriks jätkuvalt riikliku kaitset.

2008. aasta foto puudub. **RKM**

25. Elamu Kilingi-Nõmmes, Saarde vald, 9. II 2024.

Olgugi, et mõningaid muudatusi välisilmes võib täheldada, vääriks riikliku kaitset kui piirkonna esindusliku funktsionalismi näitena.

26. Reeder Mats Granti elamu Kabli külas, Häädemeeste vald, 2008. **RKM**

27. 8. II 2024.

Hoone on suures osas renoveeritud (ebasobiva laudvoodri ja värvilahendusega kaetud). Ainus algsel kujul säilinud maht on veranda. Riikliku kaitse kriteeriumitele ei vastaks, küll aga kohaliku identiteedi kandjana vääriks üldplaneeringus kajastamist, mida on varasemas planeeringus ka tehtud.⁵²

28. Elamu Häädemeestel, Häädemeeste vald, 2008. **RKM**

29. 8. II 2024.

Viimase inventeerimise käigus oli hoonel säilinud ka esifassaadil paiknev veranda,⁵³ mis on lammutatud. Samuti on osad avatäited vahetatud ilma raamijaotuseta uute plastakende vastu.

⁵² Häädemeeste valla üldplaneering, Seletuskiri. 2013, lk 35, https://haademeeste.kovtp.ee/documents/381466/2819517/%C3%9CP_seletuskiri_060613.pdf/ed3f6acb-c1b5-4305-91b5-19a3f03a9e09 (vaadatud 6. IV 2024).

⁵³ E. Lankots, Pärnu maakonna välitööd...

2008. aasta foto puudub. **RKM**

30. Libatse „Edasi“ kolhoosi asula „ühepereelamu“ Libatse külas, Põhja-Pärnumaa vald, 22. II 2024.

Selle silmapaistva Libatse kolhoosiasula puhul tegi Epp Lankots ettepaneku moodustada muinsuskaitseala.⁵⁴ Peale nende kahe individuaalelamu (ja „Ella“ tüüphoonete) on kogu ülejäänud asulas olevad kortermajad renoveeritud ning näevad seeläbi eriuimelised välja, seega pole ühtse muinsuskaitseala rakendamine enam põhjendatud, kuna kolhoosiasula ajalooline ilme pole säilinud. Seevastu individuaalelamutel on tervikilme säilinud, mille puhul oleks mälestise ettepanek tänini mõeldav.

31. Libatse kauplus Libatse külas, Põhja-Pärnumaa vald, 2008. **RKM**

32. 22. II 2024.

2008. aasta seisuga on hoonel avatäiteid muudetud (kinni müüritud), mis muudab oluliselt välisilmet. Välisviimistlus on küll korda tehtud, kuid hoone on soojustatud, mis omakorda moonutab mahtu. Kolhoosiarhitektuuri ilmeka näitena maa piirkonnas väärriks kohalikul tasandil kaitsmist, et vältida lisa ümberehitusi.

⁵⁴ E. Lankots, Pärnu maakonna välitööd...

33. Surju kauplus-söökla Surju külas, Saarde vald, 2008. **RKM**

34. 9. II 2024.

Hoone on saanud uue värvilahenduse, mis muudab oluliselt hoone välisilmet. Seevastu säilinud algsel kujul siiski, kus tegutseb kauplus. Piirkonna postmodernistliku ilme näitena võiks olla kohalikul tasandil kaitstud, kuid ka riikliku kaitse kriteeriumitele võiks vastata, sest praegune värvilahendus on siiski tagasipööratav.

35. Massiaru koolimaja Massiaru külas, Häädemeeste vald, 2008. **RKM**

36. 8. II 2024.

Koolihoone on säilinud olulisel määral muutumatuna ning üldine seisund on hea, vääriks riikliku kaitset.

37. Võiduküla (Sooküla) uudisasunduse koolimaja Võidu külas, Häädemeeste vald, 2008. **RKM**

38. 8. II 2024.

39. Jõõpre koolimaja Jõõpre külas, Pärnu linn, 2008. RKM	Hoone seisab jätkuvalt tühjana, kuid on tänaseni autentsel kujul säilinud. 40. 11. II 2024. Hoone algne laudvooder on välja vahetatud uue vastu. Samuti on aknad (küll aga on raamijaotust jälgitud) ebasobivate plastakendega. Hoone esifassaadi peaukselt on eemaldatud varikatus, mis suure tõenäosusega ei olnud algne, kuid valgmiakuaken on eemaldatud ning uks ja külgmised aknad on väiksemamahulisemad. Ei vääri enam riikliku kaitset, kuna autentsus on suures osas kaotsi läinud renoveerimiste tõttu.
41. Saulepi algkool Kulli külas, Lääneranna vald, 2008. RKM Hoone foto pärineb Epp Lankotsa kaustast, kuid on kajastatud maakoolimajade alusruuringus.	42. 8. II 2024. Säilinud olulisel määral muutumatuna ning üdine seisund on hea. Vääriks jätkuvalt, kui selle hoonetüübi esindajana, riiklikku kaitset. Teine sama tüüpi näide asub Metsapoolle külas, kuid ei ole nii autentsel kujul säilinud.

43. Pärnu Majandus Ühisuse hoone Tõstamaal, Pärnu linn, 2008. **RKM**

44. 17. II 2024.

Märkimisväärseid muudatusi välisilmes ei tähelda ning üldine seisund on hea. Kuna tegemist on keskuses asuva hoonega, mis on kasutusel, siis kaaluda riikliku kaitset.

45. Kaluri kolhoosi klubihoone Treimani külas, Häädemeeste vald, 2008.

46. 8. II 2024.

Märkimisväärseid muudatusi hoone välisilmes ei täheldanud. Väärrib kohalikul tasandil esiletõstmist, kui hästisäilinud kolhoosiarhitektuuri näitena.

47. Koonga meierei Koonga külas, Lääneranna vald, 2008. **RKM**

48. 22. II 2024.

Küla keskel asumisest hoolimata seisab hoone tühjuna ning on teatud kohtades juba avariilises seisus. Elujõulisuse printsiipi

	arvesse võttes ei oleks riikliku kaitse alla võtmise otstarbekas. Nii mastaapsele hoonele keerukas leida funktsiooni.
49. Tootsi turbakombinaat Tootsi külas, Põhja-Pärnumaa vald, 2008. RKM	50. 16. II 2024. 1957–59. aastal rajatud katlamaja,⁵⁵ mis oli ühendatud kellatorniga, on vahepeal ära lammutatud. Hoone algne maht on seevastu säilinud üsna autentsel kujul ja on kasutusel.
51. Tootsi turbakombinaadi direktori elamu Tootsi külas, Põhja-Pärnumaa vald, 2008. RKM	52. 16. II 2024. Üldine seisukord on hea ja on kasutusel elamuna jätkuvalt.

⁵⁵ H. Kuningas, Tootsi turbatööstuse briketivabriku eksperthinnang. Tallinn 2011, lk 4. Kultuurimälestiste register, file:///C:/Users/samue/Downloads/henry_kuningas_eesti_monofunktsionaalsed_toostusasulad.pdf (vaadatud 24. IV 2024).

53. Tootsi turbakombinaadi meistrite elamu Tootsi külas, Põhja-Pärnumaa vald, 2008. **RKM**

54. 16. II 2024.

Üldine seisukord on hea ja on kasutusel elamuna jätkuvalt.

55., 56. Tootsi turbakombinaadi tööliste elamud Tootsi külas, Põhja-Pärnumaa vald, 2008. **RKM**

57., 58. 16. II 2024.

Hooned on üldiselt heas seisukorras ja kasutusel elamutena. Ühel elamul on vahepeal katus vahetatud samaväärsel materjalil vastu. Kogu ülaltoodud hoonete kompleks vääriks ühtse miljööala moodustamist, kus saaks rakendada erinevad nõuded alale jäävatele hoonetele, mis oleks madalama ja kõrgema väärtuskategooriaga, vastavalt hoonete säilivusastmele ning tehnilisele seisundile. Eraldi mälestistena neid üksiku objektidena pole kaitse alla mõtet võtta, kui siis kogu ehitus kompleks ühtse mälestisena arvele võtta.

59. Tootsi raudteejaam Tootsi külas ,Põhja-Pärnumaa vald, 2008. **RKM**

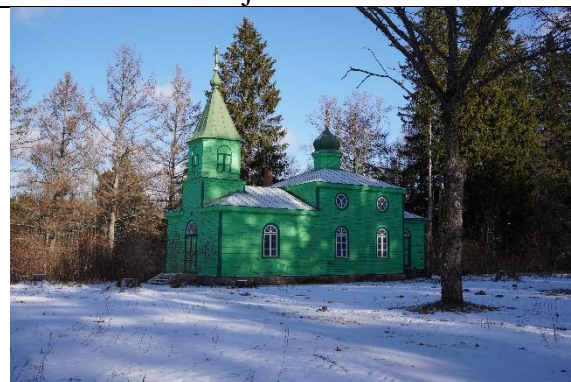

60. 16. II 2024.

Tänase päevani tühjana seisev hoone, mille heale säilimisele on kaasa aidanud uus katusekate. Neljast säilinud hoonetüübist (vt ptk 2.5), on Tootsi kõige paremini säilinud hoone Pärnumaal, mistõttu oleks riikliku kaitse rakendamine kaalutav, kui selle hoonetüübi esindajana.

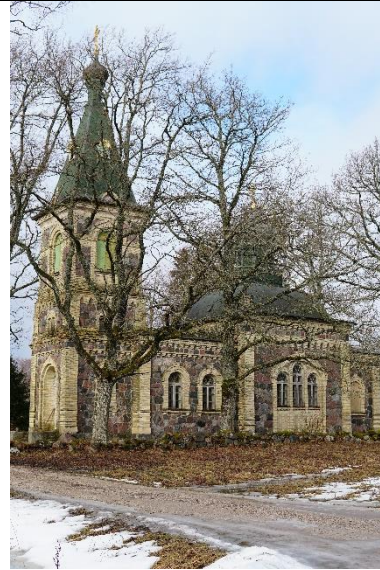
61. Laiksaare Ristija Johannesse kirik Urissaare külas, Häädemeeste vald, 2008. **RKM**

62. 8. II 2024.

Hästi säilinud pühakoda, mida on üle viimistletud. Ümberkaudne kõrghaljastus on vahepeal eemaldatud. Tasub kaaluda riikliku kaitse rakendamist.

2008. aasta foto puudub. **RKM**

63. Kastna Püha Arseniuse apostliku-õigeusu kirik
Kastna külas, Pärnu linn, 17. II 2024.

Teatud hooneosad on rahuldavas seisukorras ning seisab jätkuvalt tühjana. Piirkonna ilmeka ja kohaliku materjali kasutamise (kollane savitellis) näitena kaaluda kas riiklikul või kohalikul tasandil kaitsmist – konserveerimistööd oleks hädavajalikud hoonele.

Palvemajade alusuuringust.⁵⁶

64. Suigu evangeeliumi kristlaste vabakoguduse palvemaja Võlla külas, Tori vald, 2012. Foto: Peeter Säre.

65. 16. II 2024.

Hoone on heas seisukorras ja täidab oma esialgset funktsiooni jätkuvalt. Aja jooksul on hoonel välja vahetatud ainult korstnad, mis mõjuvad üsna kontrastsena. Elujõulisuse printsiibist lähtudes ja hoone suuresti muutmata kujul välisilme ning ka oma dominantsuse poolest maastikupildis, väärriks riikliku kaitse alla võtmist.

⁵⁶ A. Randla, 20. sajandi palvemajad, alusuuring. Tallinn, 2012, lk 177. Kultuurimälestiste register, alusuuringud, https://register.muinas.ee/ftp/XX_saj._arhitektuur/alusuuringud/Palvemajad/palve.pdf (vaadatud 22. III 2024).

Maakoolimajade alusuuringust.⁵⁷

66. Viira kool Jõesuu külas, Tori vald, 2008.

Ei ole kajastatud Epp Lankotsa maakondlikus ülevaates, vaid maakoolimajade alusuuringus.

67. 15. II 2024.

Hoone on säilinud olulisel määral muutumatuna ja on kasutusel. Kuna Häädemeeste vallas asuv funktsionalistlikus stiilis Massiaru koolimaja on ehedamal kujul säilinud, siis ei ole otstarbekas võtta seda hoonet riikliku kaitse alla, vaid teadvustada selle hoone olulisust kohalikul tasandil.

Maakoolimajade alusuuringust.⁵⁸

68. Samliku kool Samliku külas, Põhja-Pärnumaa vald, 16. II 2024.

Ainus objekt, kuhu pääsesin sisse. Interjööris on küll plaanilahendust aja jooksul muudetud, kuid hoones sees on säilinud palju elemente. Hoone välisilme on terviklikuna säilinud ning omanikud tegelevad järkjärgulise restaureerimisega. Vääriks riikliku kaitset.

⁵⁷ S. Mälk, Maakoolimajad 1920-40, alusuuring, Tallinn, 2012, lk 119. Kultuurimälestiste register, alusuuringud, https://register.muinas.ee/ftp/XX_saj._arhitektuur/alusuuringud/Maakoolimajad/Maakoolimajad%20koos.pdf (vaadatud 28. IV 2024).

⁵⁸ Sealsamas, lk 122.

Maaehituspärandi andmekogu vallamajade nimekirjast.⁵⁹

69. Seli vallamaja Seli külas, Pärnu linn, 17. II 2024. Hoone on säilinud olulisel määral muutumatuna ja on kasutusel.

Maaehituspärandi andmekogu koolimajade nimekirjast.⁶⁰

70. Jaagupi-Uduvere õigeusu kihelkonna kool Pärnu-Jaagupis, Põhja-Pärnumaa vald, 22. II 2024. Hoone on säilinud olulisel määral muutumatuna, kuid kasutusotstarve puudub.

71. Seliste õigeusu kirik Seliste külas, Pärnu linn, 2008. MKA

72. 17. II 2024.

⁵⁹ Maaehituspärandi andmekogu, Vallamajad. Kultuurimälestiste register, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=evm-parishhouse&action=view&id=185> (vaadatud 28. IV 2024).

⁶⁰ Maaehituspärandi andmekogu, Koolid. Kultuurimälestiste register, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=evm-school&action=view&id=505> (vaadatud, 28. IV 2024).

73. Seliste õigeusu kihelkonna kool Seliste külas, Pärnu linn, 2008. **MKA**

74. 17. II 2024.

Hoone on säilinud olulisel määral muutumatuna ja on kasutusel.

75. Seliste rahvamaja Seliste külas, Pärnu linn, 2008. **MKA**

76. 17. II 2024.

Oluline muudatus on hoone välisilme värvilahendus, mida on selle aja sees muudetud. Kindlalt ei saa väita, kas 2008. aastal tehtud fotol olev hoone värvilahendus on algne, kuid praegune sobitub miljöoga rohkem. Kogu hoonete kompleks (ill 71/72, 73/74, 75/76 ja 77/78) vääriks jätkuvalt kas muinsuskaitse- või miljööväärtuslikuala moodustamist.

78. 17. II 2024.

77. Seliste masinaühistu hoone Seliste külas, Pärnu linn, 2008. **MKA**

79., 80. Lavassaare turbatööstuse ametnike elamud Lavassaare külas, Pärnu linn, 2008. **RKM**

Suuremaid muutusi peale hoone liitmahu katusematerjali vahetuse ei ole.

81., 82. 17. II 2024.

Hooned on üldiselt heas seisukorras ja kasutusel elamutena. Miljööväärtusliku alana oleks nende kaitse alla võtmine põhjendatud.

Raudteejaamade alusuuringust.⁶¹

2004. aasta inventeerimisel kaaluti riikliku kaitse rakendamist.⁶²

83. Tammiste raudteejaam Võlla külas, Tori vald, 15. II 2024.

⁶¹ L. Välja, 20. sajandi Eesti raudteejaamad, alusuuring. Tallinn, 2012, lk 75. Kultuurimälestiste register, alusuuringud,

https://register.muinas.ee/ftp/XX_saj._arhitektuur/alusuuringud/Raudteearhitektuur/Raudteearhitektuur.pdf

(vaadatud 28. IV 2024).

⁶² M. Jänes, U. Oja, Eesti raudteejaamade inventariseerimine. Tallinn, 2004, pagineerimata, <https://register.muinas.ee/ftp/MKA%20inventeerimine/Raudteearhitektuur2004.pdf> (vaadatud 12. V 2024).

	Avariilises seisus hoone, mille tüüpeid on ehitatud 1920. aastatel Pärnumaal mitmeid (nt Tootsi ja Luuri). Riikliku kaitse meetmete rakendamine ei muudaks midagi, lähtudes elujõulisuse printsiibist, kuna näiteks Surju raudteejaam on riikliku kaitse all (ei ole küll avariilises seisus), kuid samuti seisab tühjana. Kui võimalik, siis vajaks lähimas tulevikus ülesmöödistamist ja täies mahus dokumenteerimist.
Raudteejaamade alusuuringust.⁶³	84. Kilingi-Nõmme raudteejaam Kilingi-Nõmmes, Saarde vald, 9. II 2024. Hoonel puudub jätkuvalt funktsioon, kuid üldine seisukord välisel vaatlusel on hea.
85. Maima kauplus-söökla Maima külas, Põhja-Pärnumaa vald, 2008.	86. 22. II 2024. Veel 2008. aastal oli hoone säilinud nii algse funktsioonis kui ka ilmes,⁶⁴ kuid käesoleva aasta seisuga on alles vaid müürid, millest osa on kokku varisenud.

⁶³ L. Välja, 20. sajandi Eesti raudteejaamad..., lk 86.

⁶⁴ E. Lankots, Pärnu maakonna välitööd...

87. Maima kolhoosiklubi Maima külas, Põhja-Pärnumaa vald, 2008.

88. 22. II 2024.

Koos kõrval asuva Maima kauplusega ei ole ka see hoone kasutusel, kuid ei ole avariilises seisundis.

89. Pändi algkool Urissaare külas, Häädemeeste vald, 2008.

90. 8. II 2024.

Tühjalt seisev hoone, mis 2008. aasta seisuga oli veel pealtnäha heas seisukorras,⁶⁵ kuid pikalt tühjana seismise ja hooldamatuse tagajärjel on pool hoone mahust kokku varisenud.

Maaehituspärandi andmekogu vallamajade nimekirjast.⁶⁶

91. Uue-Vändra vallamaja Rõusa külas, Põhja-Pärnumaa vald, 16. II 2024.

⁶⁵ E. Lankots, Pärnu maakonna välitööd...

⁶⁶ Maaehituspärandi andmekogu, Vallamajad. Kultuurimälestiste register, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=evm-parishhouse&action=view&id=215> (6. IV 2024).

	2008. aastal teostatud inventeerimisel, mis tehti vallamajade alusuuringu raames, oli hoone rahuldavas seisus ning seisis tühjana. 2024. aastal on hoone restaureeritud ning kasutusel. Samuti on lisatud hoone ühele küljele veranda.⁶⁷ Kas tegemist on algse mahu koopiaga, ei ole teada.
92. "Polümeeri" puhkebaas Paatsalus, Lääneranna vald, 2008. RKM	93. 7. V 2023. Eelmise aasta seisuga tegutseb hoones jätkuvalt majutusasutus ning üldine seisukord on hea – vääriks riikliku kaitset.

⁶⁷ Rohkemate piltidega saab tutvuda lisas 2, vt Põhja-Pärnumaa kausta.

2. MÄÄRATLEMATA PÄRAND JA ENERGIATÕHUSUS

Järgnevas peatükis annan lühikese ülevaate soovimatutest tagajärgedest, mida lähiaastatel seatud energiatõhususe tõstmise eesmärgid endaga nii määratletud kui määratlemata pärandi hulka kuuluvate hoonete renoveerimisel kaasa tuua võivad.

2.2 Energiatõhususe direktiivi seletus

10. oktoobril 2023. aastal võeti Euroopa Parlamendi energiatõhususe direktiivis (EPBD – *Energy Performance of Building Directive*) eesmärgiks tagada 2050. aastaks vähese CO₂ heitega hoonefond.⁶⁸ Selline renoveerimisstrateegia sisaldab hoonete järkjärgulist kliimaneutraalsuse saavutamist, mis tähendab, et plaanis on tõsta hoonete energiatarbe miinimumstandardeid. Näiteks peavad kõik elamud, millel ei ole varem energiaklassi määratud, 2030. aastaks saavutama energiaklassi F ning 2033. aastaks vähemalt E.⁶⁹ See siiski ei tähenda seda, et on üks kriteerium, mida kõik järgima peavad, vaid on loodud ka erandite põhimõtted, mida liikmesriigid peavad ise oma õigusaktides kajastama.⁷⁰

2.3 Määratletud pärand ja energiatõhusus

Järgnevalt annan sisulise erisuse näitamiseks lühida ülevaate määratletud pärandi⁷¹ energiatõhususe nõuetest, kuigi ülejäänud töös keskendun määratlemata pärandile.⁷²

Eestis on riiklikul ja kohalikul tasandil kaitstavad objektid ja alad, mille hulka kuuluvad nii muinsuskaitse- ja miljööväärtuslikud alad kui ka mälestised ja väärtuslikud üksikobjektid – nn määratletud pärand, mille kaitse on seaduse tasandil reguleeritud. Kehtiva ehitusseadustiku

⁶⁸ Energiatõhusus, Teabelehed Euroopa Liidu kohta, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/et/sheet/69/energy-efficiency> (vaadatud 28. III 2024).

⁶⁹ Sealsamas.

⁷⁰ Euroopa Liit jõudis kokkuleppele hoonete suures renoveerimisplaanis – ERR, <https://www.err.ee/1609191256/euroopa-liit-joudis-kokkuleppele-hoonete-suures-renoveerimisplaanis> (vaadatud 1. V 2024).

⁷¹ Vt „Mõistete seletusi“ lk 7.

⁷² Sealsamas, lk 7.

järgi on need hooned arvatud energiatõhususe miinimumnõuete kohaldamisalast välja,⁷³ mis on toonud kaasa soovimatu tagajärje — nende energiatõhusamaks muutmisele ei pöörata üldse tähelepanu. Ühelt poolt toob see erand kaasa selle, et ei töötata välja ega proovita praktikas läbi ajaloolisele hoonele sobivaid energiatõhususe tõstmisele suunatud lahendusi. Teisalt jäävad ajaloolised hooned piltlikult öeldes kas külmaks või on suurte energiakuludega. See tähendab, et inimesed ei soovi neis enam elada ning ajaloolised hooned tühjenevad. Kuna väikelinnades ja alevites koosnevad asulasüdamed just sellistest ajaloolistest hoonetest, siis see põhjustaks tervete keskuste tühjenemist – just seepärast tahetakse teha seadusesse muudatus, et määratletud pärand ei oleks enam erandi all. Suur osa nendest kaitsealustest hoonetest on eluhooned (nende osakaal kogu hoonefondis on üsna väike – ca 3-5%),⁷⁴ millest valdav enamus on tänaseks ületanud oma projekteeritud eluea piirid. See aga ei tähenda, et projekteerimisel määratud eluea piirid ületanud hooned oleks elamiskõlbmatud, vaid inimeste elumugavuse nõuded on ajas muutunud – me eeldame tänapäeval palju rohkem mugavusi soojus- ja õhupidavuse osas, kui eeldati varem.

Sellepärast soovibki 2024. aastal Kliimaministeerium viia sisse ehitusseadustiku muudatused, et kehtiv erand asendada leevendustega, mis tähendab seda, et määratletud pärandi renoveerimisel küll kehtiks energiatõhususe tõstmise nõue, kuid selliselt, et hoone väärtusi arvestades on võimalik nõuet leevendada.

2.4 Määratlemata pärandi problemaatika ja võimalused

EPBD on alati käsitlenud kaitstud pärandit, kuid nüüd on ka nn määratlemata pärandile tehtud leevendus, mida enne ei ole sätestatud:

Punkt 5c: „Hoonete puhul, millel on ajalooline või arhitektuuriline väärtus, kuid mis ei ole ametlikult kaitstud, peaksid liikmesriigid kehtestama kriteeriumid niisuguse kõrgeima energiatõhususe klassi kohaldamiseks, mis on tehniliselt, funktsionaalselt ja majanduslikult

⁷³ Ehitusseadustik, § 62, 2015 [täiendatud 2016]. – Riigi Teataja, <https://www.riigiteataja.ee/akt/105032015001> (vaadatud 23. III 2024).

⁷⁴ A. Martin, Kultuuripärand energiatõhususe tuultes. – Muinsuskaitse aastaraamat 2022. Toimetaja L. Välja. Tallinn: Muinsuskaitseamet, Tallinna linnaplaneerimise muinsuskaitse osakond, Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja konserveerimise osakond, 2023, lk 89.

teostatav, säilitades samal ajal hoone eripära.“⁷⁵ Siinkohal räägime me enamasti eluhoonetest, kuid sinna alla liigituvad ka hooned, mis on minetanud oma algse funktsiooni ning on eluhooneks ümber ehitatud.

Nende hoonete puhul tahetakse sõnastada kriteeriumid, mille on EPBD jätnud liikmesriikide välja töötada, kuna seaduse tasandil ei ole kaitse all mitteoleval hoonefondil seni mingisuguseid suuniseid olnud, kuidas peaks nende energiatõhusust tõstma, samal ajal kaitstes ajaloolisi, eelkõige arhitektuurseid väärtusi, mis on suuremal või vähesemal määral veel säilinud. Kui me räägime hoone märkimisväärselt energiatõhusamaks muutmisest, siis see eeldab enamasti välispiirete soojustamist, mis muudab oluliselt ajalooliste hoonete algilmet ja vähendab isikupära. Nende tagajärgede maandamiseks tuleks hoonete energiatõhusust reguleeritavates normatiivaktides arvestada kultuuriväärtustega. Eestis on arutatud määratlemata pärandi kriteeriumide väljatöötamist, mille alusel oleks võimalik hinnata objektide väärtusi ja nende riivet⁷⁶ energiatõhususe tõstmiseks vajalike tööde tegemisel. Kuna aga hoonefondi kuuluvad eriilmelised ja -sugused hoonetüübid – rehemajad, taluhäärberid, asundustalud, meiereid, raudteehooned, kooli- ja vallamajad jne – on tegemist problemaatilise valdkonnaga, sest kõikvõimalike erinevate väärtuste analüüsiks luua ühetaoline kriteerium oleks subjektiivne ja laialivalgub ning keeruline välja töötada. Samas peaksid olema need kriteeriumid määratlemata pärandi renoveerimise puhul leebemad, kui seda on riikliku kaitse all olevatel hoonetel.

2023. aasta 6. detsembril toimus Lahemaal Palmses mõttekoda „Ajaloolised hooned energiatõhususe tuules“,⁷⁷ mille arutelu käigus tehti konkreetseid sõnastusettepanekuid ehitusseadustiku täiendamiseks nii mälestiste, rahvusparkide hoonestuste kui ka määratlemata pärandi osas. Kõik pakutavad variandid toimunud mõttekojas sisaldasid § 62⁷⁸ üldise

⁷⁵ Euroopa Parlamendi ja Nõukogu Direktiiv, hoonete energiatõhususe kohta (uuesti sõnastatud) – https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0068_ET.html?fbclid=IwAR2UxvjJhyiZluzoKdltCZGTXqO5W94RQZ96_hDP_4N-v7EM14ofiVajNNU (vaadatud 8. V 2024).

⁷⁶ Väärtuste riive, so väärtustesse sekkumine, nende mõjutamine negatiivses suunas, siinkohal energiatõhususe tõstmise eesmärgil.

⁷⁷ R. Sild, Kultuuriministeerium: Määratletud ja määratlemata pärand, Life Heritage Home projekt...

⁷⁸ „Üld- või detailplaneeringu alusel miljööväärtuslikule alale jäävad või väärtusliku üksikobjektina määratletud hooned või hooned, mis on tunnistatud mälestiseks, asuvad muinsuskaitsealal või kuuluvad UNESCO maailmapärandi nimekirja muinsuskaitsealal ning mille olemust või välisilmet muudaks energiatõhususe miinimumnõuete täitmine oluliselt.“ - Ehitusseadustik, § 62 lõike 2 esimene lause, <https://www.riigiteataja.ee/akt/105032015001> (vaadatud 23. III 2024).

definiitsiooni täiendamist selle kohta, mis on väärtuslik hoone. Samuti eeldaks see ka muinsuskaitseaduse põhimõtete sõnastuse muutmist.⁷⁹

Eespool mainitud Palmse mõttekojas jõuti ühisele otsusele, milleks oli ajalise piiri määramine määratlemata pärandi puhul – kõik autentsel kujul säilinud välisilmega ja/või tarinditega hooned, mis on ehitatud enne 1960. aastat ja mille välisilmet muudaks oluliselt energiatõhususe miinimumnõuete täitmine.⁸⁰ Kuid ainuüksi hoone vanus ei saa olla määrav. Nagu peatüki alguses mainisin, siis määratlemata pärandi puhul tahetakse seaduses sõnastada, et see hoonefond või mingi osa sellest kuuluks samuti leevenduse alla – kui jäädakse selle variandi juurde, et määratlemata pärand üldse kaasatakse seadusesse. Sel juhul ei pea ka nende hoonete renoveerimisel järgima energiatõhususe miinimumnõudeid, kuid seevastu piirangud ei oleks nii karmid, kui seda on määratletud pärandil.

Ülaltoodud paragrahvi muutmisel on välja pakutud erinevaid võimalusi. Üheks välja pakutud variandiks oleks üldise definiitsiooni sõnastamine selle kohta, mis on väärtuslik ajalooline hoone, tehes seeläbi ka vastavad üldkriteeriumid, mis aitaksid neid väärtusi määratleda, hierahiseerida ja seeläbi koostada rekonstrueerimisprojekt neid säilitades. Kuigi nende hoonete seas on üksikuid objekte, mille osas on juba varasemalt tehtud ettepanek kaitse alla võtmiseks, siis valdava enamuse puhul ei ole see eesmärk ei üksikobjekti ega ala terviku mõttes. Lisaks tähendaks nende objektide kaitse alla võtmine ka kohalike omavalitsuste valmidust võtta juurde täiendavaid ülesandeid olukorras, kus puuduvad vahendid ja kompetents.⁸¹

Arutelusid on olnud ja tuleb veel, kuhu on kaasatud erinevad osapooled ning kaalutud on erinevaid variante seaduse muudatustest ehitusloa andmise menetluse täiendamiseni. Sellise märkimisväärse hulga objektide puhul on raske luua ühtseid kriteeriume, mida järgida, kuna kõikidest hoonetüüpidest puudub terviklik ülevaade.

⁷⁹ R. Sild, Kultuuriministeerium: Määratletud ja määratlemata pärand, Life Heritage Home projekt...

⁸⁰ Sealsamas.

⁸¹ Sealsamas.

2.5 Pärnumaa määratlemata pärandi väärtused

Oma töös vaadeldud ehituspärand on ootuspäraselt mitmekesine, kuid kindlasti on Pärnumaal võrreldes teiste Eesti piirkondadega ka oma eripärad. Epp Lankots ja Leele Välja on 2012. aasta töös „Pärnu maakonna ehitismälestiste väärtuspõhine hindamine“ välja toonud maakonnale eriomaseid märksõnu:⁸²

- Meri (kalandus, kuurort, sanatoorium, laevandus – siinkohal võiks näitena välja tuua reeder Mats Granti elamu Kabli külas ja veel silmapaistvaid elamuid Iklas ja Treimanis, mis ei ole kaitse all),
- Mets (näiteks Lähkma metsamõis ja Mõtsu külas asuv tsaarimetskonna hoone, mille nn üleinventeerimiste käigus avastasid).
- Raudtee-arhitektuur, mida 1920. aastatel ehitati enim just Pärnu maakonda (teisena Lääne maakonna järel),⁸³ kuid mis on suhteliselt lootusetus seisus. Seda tüpoloogiat esindavad näiteks Leon Johanson pooljaama tüüpi hooned, mis ehitati Lelle–Pärnu liinile – neljast raudteejaamast kolm asuvad Pärnumaal,⁸⁴ seega selliseid jaamahooneid mujal Eestis (peale Raplamaal asuva hoone) ei leidu. Järelikult on tegemist Pärnumaale omase hoonetüübiga, mis teeb seevastu Raplamaal asuvast jaamahoonest erandliku näite kui tänaseid administratiivpiire arvesse võtta. Raudteejaamadest saab välja tuua ka Pärnumaad eriliseks muutva funktsionalistlikus stiilis ainuprojektina ehitatud Kilingi-Nõmme raudteejaama.⁸⁵
- Eestiaegeid maakoolimajad, mille rohkus ja ehituse kõrgetasemelisus on Pärnumaale omane nähtus, sest siia piirkonda rajati koolihooneid enim vabariigi ajal.⁸⁶ Nn üleinventeeritud hoonetest esinduslikumad hooned on Võiduküla, Massiaru, Lepplaane, Viira, Metsapöole ja Saulepi koolimajad (ill 94), mis on tänaseni säilinud olulisel määral muutmata kujul esindades nii 1930. aastate funktsionalismi kui ka 1920. aastate traditsionalismi.⁸⁷

⁸² E. Lankots ja L. Välja, Pärnu maakonna ehitismälestiste väärtuspõhine hindamine, Tallinn 2012, lk 10. Materjal autori valduses.

⁸³ Sealsamas, lk 10.

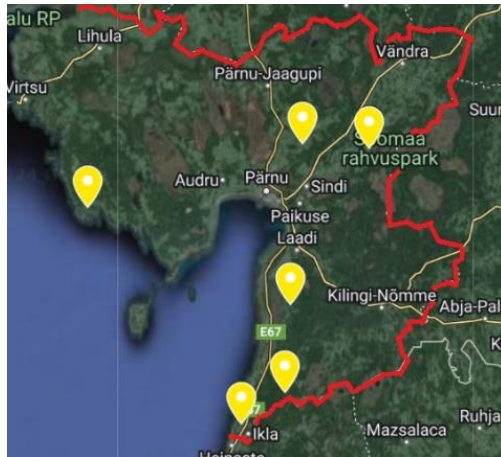
⁸⁴ L. Välja, 20. sajandi Eesti raudteejaamad, alusuuring. Tallinn, 2012, lk 75. Kultuurimälestiste register, alusuuringud,

https://register.muinas.ee/ftp/XX_saj._arhitektuur/alusuuringud/Raudteearhitektuur/Raudteearhitektuur.pdf (vaadatud 11. V 2024).

⁸⁵ Sealsamas, lk 86.

⁸⁶ 1918–1940.

⁸⁷ L. Välja, Eestiaege maakoolimaja. 100 sammu läbi 20. sajandi Eesti arhitektuuri. Toim L. Välja. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2013, lk 24.

94. Koolide asukohad kaardil. Punane joon markeerib maakonna piire. Allikas, https://www.google.com/maps/d/u/0/viewer?hl=et&mid=1Aywf_OfS6SdKGIZsdmOZNWXF378C08Y&ll=58.366440663493535%2C25.009014042239258&z=8 (12. V 2024).

- Nn üleinventeeritud hoonete valimist leidub ka mõningaid Kilingi-Nõmmes asuvaid nn kikkis katusega maju (ill 22 ja 23), mida 1930. aastatel just Pärnus ja selle ümbruskonnas rohkelt ehitati, muutes selle katusetüübi piirkonnale iseloomulikuks elemendiks/ehitusvõtteks.⁸⁸
- Viimistlusvõtetena saab välja tuua silikaattellise, mis on küll laialdaselt kasutatav materjal, aga niivõrd mastaapse ja hea materjalikasutuse võttena võib seda kohata just Tootsis ja seal asuva turbatööstuskompleksi hoonestuse puhul – nii endine vabrikahoone kui selle alla kuuluvad elamud on silikaattelistest.⁸⁹ Pärnumaa kontekstis saab mujal pigem erandliku materjalikäsitlusest näitena välja tuua ka Tõstamaa kollase savitellise kasutust. Kui näiteks õigeusu kirikute puhul kasutati 19. sajandi ja 20. sajandi vahetusel massiliselt graniitkivi ja reeglina punase tellise kombinatsiooni,⁹⁰ siis Tõstamaal asuva Kastna kiriku puhul on kasutatud kohaliku materjalina kollast savitellist. Seda esineb ka Pärnu Majandus Ühisuse hoonel – seega tegemist on piirkonnale omase materjaliga.
- Olgugi, et palvemajad on oma arhitektuurikeelelt üsna eriilmelised kui ka ehitusmaterjalivalikult,⁹¹ siis Pärnumaal asuv Suigu evangeeliumi kristlaste palvemaja oma dominantsuse ja materjalikäsitluse poolest (silikaattelistest) eriti erandlik näide, mis on ainupärane vaid Pärnu maakonnale.

⁸⁸ M. Kalm, Pärnu kikkis majad. 100 sammu läbi 20. sajandi Eesti arhitektuuri. Toim L. Välja. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2013, lk 136.

⁸⁹ M. Mändel, Silikaattellis. 100 sammu läbi 20. sajandi Eesti arhitektuuri..., lk 162.

⁹⁰ L. Välja, Õigeusu kirik. 100 sammu läbi 20. sajandi Eesti arhitektuuri..., lk 210.

⁹¹ A. Randla, Vabakoguduse palvemaja. 100 sammu läbi 20. sajandi Eesti arhitektuuri..., lk 196.

Kokkuvõttes saab ühe maakonna valimit kasutada üle-Eestilises kontekstis, sest valdav enamus 20. sajandi arhitektuurist on kategoriseeritav pigem tüpologia, funktsiooni ja ajastu ning mitte piirkondlike eripärade põhjal. Sellele vaatamata leidub siiski ka erandlikke näiteid, mis just konkreetset piirkonda iseloomustavad.

KOKKUVÕTE

20. sajandi ehituspärandid on nii tüpoloogialt kui ka väärtuselt väga mitmekesised – seda võin väita ka uurimistöös fookuses oleva Pärnu maakonna hoonete puhul, mida käesoleva aasta kevadtalvel üle inventeerisin.

Bakalaureusetöö annab ülevaate, kui palju on meil 20. sajandi kaitsmata ehituspärandid Pärnu maakonnas. Varasemalt on Pärnumaad puudutavaid uuringuid koostatud 11 ning nendes uuringutes loetletud objektide hulk oli pigem umbmäärane, sest need osaliselt kordusid ja kuna tegemist oli hoonetüübi või valdade põhiste uuringutega, siis ei saanud nendest terviklikku pilti. Minu töö tulemusena valmis konsolideeritud ja ajakohasem ülevaade andmebaasi näol, mis on piisavalt ammendav edasiste järelduste ja hinnangute andmisel – kokku tuli 278 objekti. Andmebaasi koostamise järgselt toimunud paikvaatluste maht tuli oluliselt väiksem – 278st objektist inventeerisin üle 101, kuna kõikide hoonete puhul paikvaatluste teostamine ei olnud realistlik ega eesmärgipärane. Olgugi, et minu ülespildistatud hoonete hulk ei ole täielik, kuna mõned Muinsuskaitseameti poolt tellitud alusuuringutes väljatoodud, nii kohalikul kui riiklikul tasandil olulised objektid jäid inventeerimata, siis leian, et minu töö on oluline, sest annab ajakohasema ülevaate objektidest, millest paljusid on peetud riiklikku või kohalikkude kaitset väärivaks või esindavad väärtuslikumat osa maakonnale iseloomulikust nn määratlemata pärandist.

Primaarne eesmärk oli siiski tugineda Muinsuskaitseameti poolt tellitud uuringutele, eelkõige Epp Lankotsa 2008. aasta maakondlikule ülevaate uuringule, mis oli kõige laiahaardelisema hoonevalimiga. Sealsest 74 objektist 32 puhul tehti ettepanek riikliku kaitse alla võtmiseks, millest viimase 16 aasta jooksul on ainult 3 objekti tunnistanud riiklikuks kultuurimälestiseks. Sealsest nimekirjast üle inventeeritud objektide puhul vähemalt 18 hoonet vastaksid jätkuvalt riikliku kaitse kriteeriumitele, kuna välisilme on püsinud olulisel määral muutmata kujul ning hoonetel on ka funktsioon olemas.

Töö jaoks sõnastasin ka küsimused, kas nende objektide väärtused ja säilivus on ajas muutunud, kas mõni objekt on sootuks hävinenud või on paremas seisus, kui oli seda viimasel inventeerimisel. Üldpildis kõige täbarama seisuga hoonetüüp, on raudtee-arhitektuur, mis aga ühtlasi on ka selle vaadeldava perioodi (20. sajandi) üks olulisimaid hoonetüüpe. Martin Jänese ja Urmas Oja töös „Eesti raudteejaamade inventariseerimine“, mis 2004. aastal oli üks esimesi

20. sajandi ehituspärandi inventuure, oldi juba tollal seisukohal, et enamiku hoonete seisund ja saatus ei ole kiita raudteetranspordi põhjalike muudatuste tõttu. Seda kinnitab ka andmebaasis kajastatav info –16st Pärnumaal asuvast raudteejaama hoonest on 6 hävinud ning ülejäänud osa on kas rahuldavas või avariilises seisus. Kaks hoonet on kasutusel (Tori raudteejaam ja Vändra).

Mis puudutab ülejäänud hoonetüüpide osamäära Pärnumaal, siis ühiskondlikke ja teenindushooneid on kokku 100. Maa-arhitektuuri alla liigituvaid hooneid 121, millest pea pool moodustavad rehielamud ning mille puhul ma logistilistel põhjustel ka nn üleinventeerimisi ei teostanud, kuna hoonete hulk on suur ning need asuvad hajaasustuses. Sakraalhooneid on viis, tööstushooneid 13 ning eluhooneid kokku 23. Lisaks uuringutes kajastatud objektidele oli eesmärk ka leida mõnda uuringute välist objekti, mis trajektoorile jäi. Neid tuli kokku kaks, millest üks asub Mõtsu külas, Lääneranna vallas (Mõtsu metsamõis). Tegemist on tsaariaegse kroonumetsade valitseja ehk metsahärra majaga, mille hoonetüüp on üsna uurimata veel. Teine objekt asub Läti piiri ääres, Ikla külas ning tegemist on samuti tsaariaegse hoonega, mis oli kunagi meremeeste elamu. Kahjuks puudub mõlemal hoonel funktsioon ning on kohati ka avariilises seisus, kuid maastikupildi ilmekate näidetena vajaks kasvõi põhjalikku dokumenteerimist – esimese hoone puhul eraldi tüpoloogilist uurimust.

Teemast saab edasi arendada veel detailsemaid inventeerimisi, seda nii pooleli jäänute puhul kui ka uute, veel uurimata hoonetüüpide kohta, mida siin töös kajastatud ei ole, kuid mis samuti väärriks energiatõhususe osas leevendusi. Pealegi ei ole kõigis maakondades nii palju alusuuringuid enne tehtudki, mistõttu oleks tarvilik sarnase meetodiga teostada nn üleinventeerimist ka teistes Eesti maakondades. Loodan, et minu töö on hea alus Muinsuskaitseametile nende hoonete käsitlel, mis jätkuvalt vastaksid riikliku kaitse kriteeriumitele ning mille puhul oleks see otstarbekas elujõulisuse printsiipi arvesse võttes kui ka pärandi säilimise tagamisel. Samuti on uurimistöö abiks ka kohalikel omavalitsustel üldplaneeringute koostamisel, mis parasjagu valmimisel on. See annab neile hea ja kompaktse ülevaate oma valdade kaitsmata pärandist, mis väärriks kohalikul tasandil esiletõstmist ning eelnevalt seaduse muudatuste sisseviimisel on neil ülevaade, millised hooned jääksid leevenduse alla ning vajaks nii-öelda erikohtlemist.

Seoses määratlemata pärandi ja EPBD poolt eesmärgiks seatud energiatõhususe nõuete parendamisega, saab tehtud tööst järeldada, et sellise märkimisväärselt suure hulga eritüüpsete objektide puhul – nii Pärnumaa kui ka Eesti kontekstis – oleks väga keerukas tulevikus rakendada ühtseid kriteeriume, samal ajal võttes arvesse, kuidas tagada arhitektuurselt

väärtuslike ning ajalooliste hoonete isikupära. Üldkriteeriumite jaoks vajaminevate väärtuste sõnastamine on samuti keerukas, kuna sinna alla kuuluva hoonefondi energiatõhusamaks muutmine tulevikus vajaks mitmekülgset lähenemist, st hoonetüübile spetsiifilisemat käsitlust. Kuid uurimuse põhjal oli võimalik siiski välja tuua erinevaid Pärnumaa hoonete eripärasid, mida saab ka väärtustena tõlgendada. Näiteks Leon Johanson pooljaama tüüpi raudteehooned Lelle-Pärnu liinil, tsariaegsete kroonuvalitsejate ehk metsahärrade majad, eestiaegsed maakoolimajad 1920.–30. aastatest ning nn kikkis katusega majad (eriti kõrge katusega majad), mille mõjutused tulevad Olev Siinmaa 1930. aastate arhitektuurist ning mis levisid Pärnus ja selle ümbruskonnas.

Nagu ma metoodika peatükis mainisin, siis teatud hoone tüpoloogiad jäid töös käsitlemata, millest mõned võivad olla üle-Eestiliselt juba maasitikupildis kaduv nähtus (näiteks kõrtsihooned), kuid mida tuleks samuti väärtustada. Nende hoonete tuvastamiseks tuleks käesoleva uurimistöö kõrvale vaadata nii hoonetüpoloogiliste inventuuride kui ka akadeemiliste uurimiste järeldusi üldise säilivuse ja leviku kohta, mis minu töös ei olnud eesmärk, sest keskendusin kitsalt ühe maakonna ja perioodi ehituspärandile.

SUMMARY

Pärnu county over-inventory of cultural objects of the 20th century

In Estonia, there are a significant number of preserved buildings that, as individual objects, do not have special attention on a large scale and are not under national or local protection, but which play a significant role in shaping the identity of a specific region or representing a certain type of building.

The aim of the bachelor's thesis is to give a consolidated overview of the 20th century buildings of cultural value in Pärnu County, gathering them together into a single database from previous studies, as the 20th century heritage has been treated episodically in previous architectural historical studies. More than a decade has passed since the last studies concerning this period, so it is justified to review whether the recommendations made at that time have reached the regulations of local governments or under national protection and reevaluate the conditions and suggestions to construct more up to date perspective.

Considering the energy efficiency requirements that will be added in the coming years, it is necessary to consider how to ensure the personality of architecturally valuable and historical buildings. The number of buildings analyzed during the re-inventories creates a good overall view of the building heritage characteristic of Pärnu County (including typology, condition, values and current protection) and connects with the formulation of the energy efficiency criteria of the undefined heritage that is relevant in terms of heritage protection, offering the opportunity to use the knowledge in the formulation of the values of the undefined heritage and keywords related to it in Pärnu County.

The bachelor's thesis provides an overview of how much unprotected architectural heritage of the 20th century we have in Pärnu County. In the past, 11 studies concerning Pärnu County have been compiled, and the number of objects in these studies was rather vague, because they were partly repeated and because they were studies based on building type or municipalities, there is no complete picture of them. My work resulted in a more consolidated and up-to-date review in the form of a database, which is sufficiently comprehensive for making further statements and assessments - a total of 278 objects. The volume of on-site observations that took place after the database was compiled was smaller - out of 278 objects, I inventoried more than 101, as it was not realistic or purposeful to carry out on-site observations for all buildings. Even though the number of buildings I have photographed is not complete, as some of the basic research commissioned by the Heritage Board - important objects both locally and nationally -

were not discovered, I believe that my work is important because it allows us to compare today's data and data from more than a decade ago.

KASUTATUD MATERJALID

PUBLITSEERIMATA ALLIKAD

E. Lankots ja L. Välja, Pärnu maakonna ehitismälestiste väärtuspõhine hindamine. Tallinn, 2012. Publitseerimata. Materjal autori valduses.

M. Mändel, U. Kadakas, V. Kadakas, Kultuuriväärtuslikud objektid ja alad, Inventuur. Tallinn, 2022. Publitseerimata. Materjal autori valduses.

KIRJANDUS

A. Martin, Kultuuripärand energiatõhususe tuultes. – Muinsuskaitse aastaraamat 2022. Toimetaja L. Välja. Tallinn: Muinsuskaitseamet, Tallinna linnaplaneerimise muinsuskaitse osakond, Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja konserveerimise osakond, 2023.

A. Randla, Vabakoguduse palvemaja. 100 sammu läbi 20. sajandi Eesti arhitektuuri. Toim L. Välja. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2013.

K. Konsa, Laulupidu ja verivorst. 21. sajandi vaade kultuuripärandile. Tartu: Tartu Kõrgema Kunstikooli toimetised, 2014.

L. Välja, Õigeusu kirik. 100 sammu läbi 20. sajandi Eesti arhitektuuri. Toim L. Välja. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2013.

L. Välja, Eestiaegne maakoolimaja. 100 sammu läbi 20. sajandi Eesti arhitektuuri. Toim L. Välja. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2013.

M. Kalm, Pärnu kikkis majad. 100 sammu läbi 20. sajandi Eesti arhitektuuri. Toim L. Välja. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2013.

M. Mändel, Silikaattellis. 100 sammu läbi 20. sajandi Eesti arhitektuuri. Toim L. Välja. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2013.

SEADUSANDLIKUD DOKUMENDID

Üldplaneering, 2002 [täiendatud 2004]. – Riigi Teataja, <https://www.riigiteataja.ee/akt/226995> (vaadatud 23. III 2024).

Paikuse valla üldplaneering, 2009. https://parnu.ee/OV/PaikuseOV/YP_Paikuse/Paikuse_YP.pdf (vaadatud 10. IV 2024).

Tahkuranna valla üldplaneering, 2012. <https://haademeestevald.kovtp.ee/documents/18024992/19026248/Tahkuranna+%C3%9CP+suletuskiri.pdf/4b9ddf5b-a25f-46a8-99bd-2cb16107eacf?version=1.0> (vaadatud 10. IV 2024).

Planeerimisseadus, 2015. – Riigi Teataja, <https://www.riigiteataja.ee/akt/126022015003> (vaadatud 23. III 2024).

Ehitusseadustik, 2015 [täiendatud 2016]. – Riigi Teataja, <https://www.riigiteataja.ee/akt/105032015001> (vaadatud 23. III 2024).

Ühinemislepingu ja selle lisade kinnitamine, 2016. – Riigi Teataja, <https://www.riigiteataja.ee/akt/404012017028> (vaadatud 16. XII 2023).

Muinsuskaitseadus, 2019 [täiendatud 2020]. – Riigi Teataja, <https://www.riigiteataja.ee/akt/119032019013> (1. IV 2024).

Endise ENSV ministrite Nõukogu Valgeranna puhkekompleksi peahoone, kino-mängudemaja ja saun-puhkemaja kultuurimälestiseks tunnistamine. Vastu võetud 29. I 2020, Riigi Teataja, <https://www.riigiteataja.ee/akt/304022020007> (vaadatud 11. V 2024).

INTERNETIALLIKAD

A. Randla, 20. sajandi palvemajad, alusuuring. Tallinn, 2012. https://register.muinas.ee/ftp/XX_saj._arhitektuur/alusuuringud/Palvemajad/palve.pdf (vaadatud 22. III 2024).

Eesti 20. sajandi kaitsmise programm, ülevaade programmist 2009.a. Kultuurimälestiste register, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=generalinformation> (vaadatud 1. IV 2024).

Energiatõhusus, Teabelehed Euroopa Liidu kohta, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/et/sheet/69/energy-efficiency> (vaadatud 28. III 2024).

Euroopa Liit jõudis kokkuleppele hoonete suures renoveerimisplaanis – ERR, <https://www.err.ee/1609191256/euroopa-liit-joudis-kokkuleppele-hoonete-suures-renoveerimisplaanis> (vaadatud 1. V 2024).

Euroopa Parlamendi ja Nõukogu Direktiiv, hoonete energiatõhususe kohta (uuesti sõnastatud) – https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0068_ET.html?fbclid=IwAR2UxvjJhyiZluzoKdltCZGTXqO5W94RQZ96_hDP_4N-v7EM14ofiVajNNU (vaadatud 8. V 2024).

E. Lankots, Pärnu maakonna välitööd ja hinnang ehituspärandile. Tallinn, 2008. https://register.muinas.ee/ftp/XX_saj._arhitektuur/maakondlikud%20ylevaated/parnumaa/parnumaa%20XXsaj.pdf (vaadatud 22. III 2024).

H. Kuningas, Tootsi turbatööstuse briketivabriku eksperthinnang. Tallinn 2011. Kultuurimälestiste register, file:///C:/Users/samue/Downloads/henry_kuningas_eesti_monofunktsionaalsed_toostusasulad.pdf (vaadatud 24. IV 2024).

H. Talving, Vallamajad. Tallinn, 2012. https://register.muinas.ee/ftp/XX_saj._arhitektuur/alusuuringud/Vallamajad/20saj.Vallamajad.pdf (vaadatud 22. III 2024).

Koolid, Kultuurimälestiste register, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=evm-school> (vaadatud 22. III 2024).

L. Välja, 20. sajandi Eesti raudteejaamad, alusuuring. Tallinn, 2012 https://register.muinas.ee/ftp/XX_saj._arhitektuur/alusuuringud/Raudteearhitektuur/Raudteearhitektuur.pdf (vaadatud 22. III 2024).

L. Hansar jt, Eesti 20. sajandi kaitsmise programm. Kontseptsioon ja kirjeldus 2007.a., https://register.muinas.ee/ftp/XX_saj._arhitektuur/projekti%20dokumendid/programmi%20kontseptsioon%202007.doc (vaadatud 11. V 2024).

Kultuuriväärtuslikud objektid, „Pärnu jõe ja kaldaala ruumilise arengu perspektiiv ning seosed mereplaneeringuga“. Lisa 3: Regionaal- ja Põllumajandusministeerium, 2023, <https://www.agri.ee/media/9136/download> (vaadatud 11. V 2024).

Hoonete tüpoloogia, Eesti 20. sajandi (1870-1991) väärtusliku arhitektuuri kaardistamine ja analüüs. Lisa 2. Tallinn, 2012, https://register.muinas.ee/ftp/XX_saj._arhitektuur/projekti%20dokumendid/20%20saj%20inveni%20

[juhendid/Lisa%202%20juhendi%20juurde,%20hoonete%20t%C3%BCpologia.doc](#) (vaadatud 11. V 2024).

M. Jänes, U. Oja, Eesti raudteejaamade inventariseerimine. Tallinn, 2004. <https://register.muinas.ee/ftp/MKA%20inventeerimine/Raudteearhitektuur2004.pdf> (vaadatud 22. III 2024).

Maaehituspärandi andmekogu, Kultuurimälestiste register, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=evm> (vaadatud 12. V 2024).

R. Sild, Kultuuriministeerium: Määratletud ja määratlemata pärand, Life Heritage Home projekt, Lahemaa rahvusparkis 6. XII 2023. Videosalvestus 22 min ja 21 sek. Kättesaadav: YouTube, https://www.youtube.com/watch?v=wLwGrEze4wg&list=PLWd35witF5YGsCSBo94toMe9j21BOpapP&index=3&ab_channel=HeritageDialogues (vaadatud 1. IV 2024).

R. K. Yin, Case Study Research Design and Methods, Third edition, https://iwansuharyanto.files.wordpress.com/2013/04/robert_k_yin_case_study_research_design_and_mebookfi-org.pdf (1. IV 2024).

R. Alatalu, Eesti taluarhitektuur kui rahvuspärand. Rahvusliku taluarhitektuuri kestmine ja arengukava „Maa-arhitektuur ja -maastik. Uurimine ja hoid“ valguses. Magistritöö, Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja konserveerimise osakond. Tallinn, 2007, <https://digiteek.artun.ee/download/newwin-download/oid-8333/8333.pdf?what=orig&show=1> (14. V 2024).

Rehemajad, Kultuurimälestiste register, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=rehemaja> (vaadatud 22. III 2024).

S. Mälk, Maakoolimajad 1920-40, alusuuring. Tallinn, 2012. https://register.muinas.ee/ftp/XX_saj._arhitektuur/alusuuringud/Maakoolimajad/Maakoolimajad%20koos.pdf (vaadatud 22. III 2024).

Vallamajad, Kultuurimälestiste register, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=evm-parishhouse> (vaadatud 22. III 2024).

SUULISED ALLIKAD

Elo Lutsepp, intervjuu. Küsitles autor, 9. IV 2024. Märkmed autori valduses.

ILLUSTRATSIOONIDE NIMEKIRI

1. Graafik – Andmebaasis olevate hoonete osakaal valdades. Autori graafik.
2. Põhja-Pärnumaa vald, Pärnumaa, <https://parnumaa.ee/elu/parnumaa-omavalitsused/pohja-parnumaa/> (vaadatud 1. III 2024).
3. Põhja-Pärnumaa vallas olevate hoonetüüpide osamäär andmebaasi alusel. Autori graafik.
4. Tori vald, Pärnumaa, <https://parnumaa.ee/elu/parnumaa-omavalitsused/tori-vald/> (1. III 2024).
5. Tori vallas olevate hoonetüüpide osamäär andmebaasi alusel. Autori graafik.
6. Lääneranna vald, Pärnumaa, <https://parnumaa.ee/elu/parnumaa-omavalitsused/laaneranna-vald/> (1. III 2024).
7. Lääneranna vallas olevate hoonetüüpide osamäär andmebaasi alusel. Autori graafik.
8. Pärnu linn, Pärnumaa, <https://parnumaa.ee/elu/parnumaa-omavalitsused/parnu-linn/> (vaadatud 1. III 2024).
9. Pärnu linnas olevate hoonetüüpide osamäär andmebaasi alusel. Autori graafik.
10. Häädemeeste vald, Pärnumaa, <https://parnumaa.ee/elu/parnumaa-omavalitsused/haademeeste-vald/> (1. III 2024).
11. Häädemeeste vallas olevate hoonetüüpide osamäär andmebaasi alusel. Autori graafik.
12. Saarde vald, Pärnumaa, <https://parnumaa.ee/elu/parnumaa-omavalitsused/saarde-vald/> (1. III 2024).
13. Saarde vallas olevate hoonetüüpide osamäär andmebaasi alusel. Autori graafik.
14. Graafik – Epp Lankotsa 20. sajandi projekti raames koostatud uuring „Pärnu maakonna välitööd ja hinnang ehituspärandile“ 2008. aastal riikliku kaitse ettepaneku all olevate hoonete seis 2024. aasta seisuga. Autori graafik.
15. Elamu Jaagupi külas, Häädemeeste vald, 2008. Foto: Epp Lankots.
16. 8. II 2024. Autori foto.
17. Jaagupi koolimaja Jaagupi külas, Häädemeeste vald, 2008. Foto: Epp Lankots.
18. 8. II 2024. Autori foto.
19. Elamu Kilingi-Nõmmes, Saarde vald, 9. II 2024. Autori foto.
20. Elamu Kilingi-Nõmmes, Saarde vald, 2008. Foto: Epp Lankots.
21. 9. II 2024. Autori foto.
22. Elamu Kilingi-Nõmmes, Saarde vald, 9. II 2024. Autori foto.
23. Elamu Kilingi-Nõmmes, Saarde vald, 9. II 2024. Autori foto.
24. Elamu Kilingi-Nõmmes, Saarde vald, 9. II 2024. Autori foto.
25. Elamu Kilingi-Nõmmes, Saarde vald, 9. II 2024. Autori foto.
26. Reeder Mats Granti elamu Kabli külas, Häädemeeste vald, 2008. Foto: Epp Lankots.
27. 8. II 2024. Autori foto.
28. Elamu Häädemeestel, Häädemeeste vald, 2008. Foto: Epp Lankots.
29. 8. II 2024. Autori foto.
30. Libatse „Edasi“ kolhoosi asula „ühepereelamud“ Libatse külas, Põhja-Pärnumaa vald, 22. II 2024. Autori foto.
31. Libatse kauplus Libatse külas, Põhja-Pärnumaa vald, 2008. Foto: Epp Lankots.
32. 22. II 2024. Autori foto.
33. Surju kauplus-söökla Surju külas, Saarde vald, 2008. Foto: Epp Lankots.
34. 9. II 2024. Autori foto.
35. Massiaru koolimaja Massiaru külas, Häädemeeste vald, 2008. Foto: Epp Lankots.
36. 8. II 2024. Autori foto.

37. Võiduküla (Sooküla) uudisasunduse koolimaja Võidu külas, Häädemeeste vald, 2008. Foto: Epp Lankots.
38. 8. II 2024. Autori foto.
39. Jõõpre koolimaja Jõõpre külas, Pärnu linn, 2008. Foto: Epp Lankots.
40. 11. II 2024. Autori foto.
41. Saulepi algkool Kulli külas, Lääneranna vald, 2008. Foto: Epp Lankots.
42. 8. II 2024. Autori foto.
43. Pärnu Majandus Ühisuse hoone Tõstamaal, Pärnu linn, 2008. Foto: Epp Lankots.
44. 17. II 2024. Autori foto.
45. Kaluri kolhoosi klubihoone Treimani külas, Häädemeeste vald, 2008. Foto: Epp Lankots.
46. 8. II 2024. Autori foto.
47. Koonga meierei Koonga külas, Lääneranna vald, 2008. Foto: Epp Lankots.
48. 22. II 2024. Autori foto.
49. Tootsi turbakombinaat Tootsi külas, Põhja-Pärnumaa vald, 2008. Foto: Epp Lankots.
50. 16. II 2024. Autori foto.
51. Tootsi turbakombinaadi direktori elamu Tootsi külas, Põhja-Pärnumaa vald, 2008. Foto: Epp Lankots.
52. 16. II 2024 – Autori foto.
53. Tootsi turbakombinaadi meistrite elamu Tootsi külas, Põhja-Pärnumaa vald, 2008. Foto: Epp Lankots.
54. 16. II 2024 – Autori foto.
55. Tootsi turbakombinaadi tööliste elamud Tootsi külas, Põhja-Pärnumaa vald, 2008. Foto: Epp Lankots.
56. Tootsi turbakombinaadi tööliste elamud Tootsi külas, Põhja-Pärnumaa vald, 2008. Foto: Epp Lankots.
57. 16. II 2024. Autori foto.
58. 16. II 2024. Autori foto.
59. Tootsi raudteejaam Tootsi külas, Põhja-Pärnumaa vald, 2008. Foto: Epp Lankots.
60. 16. II 2024. Autori foto.
61. Laiksaare Ristija Johannesse kirik Urissaare külas, Häädemeeste vald, 2008. Foto: Epp Lankots.
62. 8. II 2024. Autori foto.
63. Kastna Püha Arseniuse apostliku-õigeusu kirik Kastna külas, Pärnu linn, 17. II 2024. Autori foto.
64. Suigu evangeeliumi kristlaste vabakoguduse palvemaja Võlla külas, Tori vald, 2012. Foto: Peeter Säre.
65. 16. II 2024. Autori foto.
66. Viira kool Jõesuu külas, Tori vald, 2008. Foto: Epp Lankots.
67. 15. II 2024. Autori foto.
68. Samliku kool Samliku külas, Põhja-Pärnumaa vald, 16. II 2024. Autori foto.
69. Seli vallamaja Seli külas, Pärnu linn, 17. II 2024. Autori foto.
70. Jaagupi-Uduvere õigeusu kihelkonna kool Pärnu-Jaagupis, Põhja-Pärnumaa vald, 22. II 2024. Autori foto.
71. Seliste õigeusu kirik Seliste külas, Pärnu linn, 2008. Foto: Epp Lankots.
72. 17. II 2024. Autori foto.
73. Seliste õigeusu kihelkonna kool Seliste külas, Pärnu linn, 2008. Foto: Epp Lankots.
74. 17. II 2024. Autori foto.
75. Seliste rahvamaja Seliste külas, Pärnu linn, 2008. Foto: Epp Lankots.

76. 17. II 2024. Autori foto.
77. Seliste masinaühistu hoone Seliste külas, Pärnu linn, 2008. Foto: Epp Lankots.
78. 17. II 2024. Autori foto.
79. Lavassaare turbatööstuse ametnike elamud Lavassaare külas, Pärnu linn, 2008. Foto: Epp Lankots.
80. Lavassaare turbatööstuse ametnike elamud Lavassaare külas, Pärnu linn, 2008. Foto: Epp Lankots.
81. 17. II 2024. Autori foto.
82. 17. II 2024. Autori foto.
83. Tammiste raudteejaam Võlla külas, Tori vald, 15. II 2024. Autori foto.
84. Kilingi-Nõmme raudteejaam Kilingi-Nõmmes, Saarde vald, 9. II 2024. Autori foto.
85. Maima kauplus-söökla Maima külas, Põhja-Pärnumaa vald, 2008. Foto: Epp Lankots.
86. 22. II 2024. Autori foto.
87. Maima kolhoosiklubi Maima külas, Põhja-Pärnumaa vald, 2008. Foto: Epp Lankots.
88. 22. II 2024. Autori foto.
89. Pändi algkool Urissaare külas, Häädemeeste vald, 2008. Foto: Epp Lankots.
90. 8. II 2024. Autori foto.
91. Uue-Vändra vallamaja Rõusa külas, Põhja-Pärnumaa vald, 16. II 2024. Autori foto.
92. "Polümeeri" puhkebaas Paatsalus, Lääneranna vald, 2008. Foto: Epp Lankots.
93. 7. V 2023. Autori foto.
94. Koolide asukohad kaardil. Punane joon markeerib maakonna piire. Allikas, https://www.google.com/maps/d/u/0/viewer?hl=et&mid=1Aywf_OfS6SdKGIZsdmOZNWXF378C08Y&ll=58.366440663493535%2C25.009014042239258&z=8 (12. V 2024). Autori kaart.

LISAD

LISA 1: Pärnu maakonna 20. sajandi kultuuriväärtuslike objektide andmebaas.

LISA 2: Pärnu maakonna 20. sajandi kultuuriväärtuslike objektide üleinventeerimine (fotod).